

LUOVUTETUISTA SUKUSOLUISTA ALKUNSA SAANEIDEN HENKILÖIDEN OIKEUS TIETÄÄ ALKUPERÄSTÄÄN HEDELMÖITYSHOIDOISTA ANNETUN LAIN VOIMAANTULOJA AIEMMISSÄ TAPAUKSISSA

DONOR-CONCEIVED PERSONS' RIGHT TO ACCESS INFORMATION ABOUT THEIR BIOLOGICAL ORIGINS IN CASES PRIOR TO THE IMPLEMENTATION OF THE FINNISH ACT ON ASSISTED FERTILITY TREATMENTS

Iida Elena Teriö¹

DOI: <https://doi.org/10.33344/vol14iss1pp18-49>

Helsinki Law Review, 1/2020, pp. 18–49

© 2020 Pykälä ry, Mannerheimintie 3 B, 5th floor, 00100 Helsinki, Finland, and the author.

Avainsanat:

Hedelmöityshoito, sukusolujen luovuttaminen, tiedonsaantioikeus, anonymiteetti, identiteetti, alkuperä, yksityiselämän suoja, yhdenvertaisuus, taannehtiva lainsäädäntö

Keywords:

Assisted reproductive technology, donor conception, gamete donation, the right to access information, donor anonymity, identity, genetic origins, right to respect for private life, equality, retrospective legislation

ABSTRACT

According to the Finnish Act on Assisted Fertility Treatments (Laki hedelmöityshoidoista 1237/2006), a person who may have been born from a donated gamete or embryo has, upon attaining the age of eighteen, the right to know the identity of his or her donor. The aim of this article is to research whether the right to access identifying information about the donor could

be guaranteed equally to those born as a result of anonymous donor conception prior to the implementation of the Act. Information about one's origins has a great significance on one's psychological well-being and the right to identity has been considered to form an integral part of the right to respect for private life. At the same time, donor anonymity is seen to be included in the donors' right to respect for private life. Public authorities have both the responsibility to guarantee the fulfilment of basic rights, liberties and human rights as well as the possibility to implement acceptable restrictions on these basic rights. Even retrospective legislation seems to be acceptable when the fulfilment of rights of one group of people strongly demand it. All things considered, donor-conceived persons' right to know about their biological origins seems to be a valid reason to restrict the donors' right to respect for private life to some extent and to allow retrospective legislation that guarantees all donor-conceived people the right to access information about their donors.

1 The author is a Master of Laws student at the University of Helsinki. This article is based on the author's Bachelor's Thesis.

I. JOHDANTO

I.1 Lähtökohtia

Kaikki eivät voi saada biologisia lapsia. Tällaisissa tilanteissa apua voidaan saada erilaisista hedelmöityshoidoista. Hedelmöityshoitoja tehdään sekä omilla että luovutetuilla sukusoluilla.² Hedelmöityshoidoista annetun lain (1237/2006, jäljempänä ”hedelmöityshoitolaki”) 2 §:n 3 kohdan mukaan sukusolujen luovuttamisella tarkoitetaan omien siittiöiden tai munasolujen antamista käytettäväksi toiselle annettavassa hedelmöityshoidossa. Hedelmöityshoidoissa voidaan lain 3 §:n mukaan käyttää myös luovutettuja alkioita. Tässä artikkelissa sukusolujen luovuttamisella tarkoitetaan siittiöiden, munasolujen ja alkioiden luovuttamista.

Hedelmöityshoitoja tehtiin Suomessakin jo 1980- ja 1990-luvuilla³, ja tehtyjen hoitojen määrä kasvoi 1990- ja 2000- lukujen vaihteessa tasaisesti⁴. Hedelmöityshoitoja ei vielä tuolloin säädelty oikeudellisesti millään tavalla⁵. Luovutetuilla sukusoluilla tehdyissä hoidoissa käytettiin anonyymejä luovuttajia⁶. Vuonna 2007 voimaan tullut laki hedelmöityshoidoista toi hedelmöityshoidon tuloksena syntyville lapsille oikeuden tietää luovuttajan henkilöllisyys. Laki ei kuitenkaan vaikuttanut jo ennen lain voimaantuloa luovutetuista sukusoluista syntyneiden henkilöiden oikeuksiin. Tiedonsaantioikeus tai sen puuttuminen määräytyy sukusolujen luovutushetken mukaan: henkilöillä, jotka ovat saaneet alkunsa ennen hedelmöityshoitolaian voimaantuloa luovutetuista sukusoluista tai alkiosta, ei pääsääntöisesti ole luovuttajan henkilöllisyyttä koskevaa tiedonsaantioikeutta (ks. hedelmöityshoitolaian 38 §)⁷.

Yhä useampi ennen hedelmöityshoitolaian voimaantuloa luovutetuista sukusoluista alkunsa saanut henkilö lähenee nuoruus- tai aikuisikää, jolloin mielenkiinto omaa identiteettiä ja

geneettistä alkuperää kohtaan usein herää⁸. Todennäköisesti yhä useampi saa myös tietää keinoalkuisesta statuksestaan, sillä nykyään yhteiskunta ja lapsettomuusklinitkat suosittelevat vanhempia kertomaan lapselle totuuden⁹. Tieto voi nykyään tulla ilmi myös vahingossa, kun dna-testipalveluita myyvät yritykset ovat kasvattaneet suosiotaan. Palvelun ostava asiakas lähettää yritykselle dna-näytteen ja saa vastineeksi tietoa geeniperimästään sekä listan kaikista testin tehneistä dna-sukulaisistaan ja arvion sukulaisuussuhteistaan heihin.¹⁰

I.2 Tutkimustehtävä ja aiheen rajaus

Tämän artikkelin tarkoituksena on selvittää, voidaanko ennen hedelmöityshoitolaian voimaantuloa luovutetuilla sukusoluilla tehtyjen hedelmöityshoitolaian tuloksena syntyneille henkilöille taata oikeus saada tietää luovuttajan henkilöllisyys.

Vastausta etsitään seuraavien osakysymysten avulla: 1) Mikä merkitys alkuperää koskevalla tiedolla on luovutetuista sukusoluista syntyneille henkilöille? 2) Miten perus- ja ihmisoikeusjärjestelmä suojaa oikeutta identiteettiin ja yksityiselämään? 3) Onko ihmisellä oikeus saada tietoa alkuperästään, ja voidaanko tälle oikeudelle antaa suurempi painoarvo kuin sen kanssa kilpaileville oikeuksille? 4) Miten ennen hedelmöityshoitolaian voimaantuloa luovutetuista sukusoluista syntyneiden henkilöiden tiedonsaantioikeus määräytyy nykyisen oikeustilan valossa? 5) Miten oikeusjärjestyksemme suhtautuu taannehtivaan lainsäädäntöön?

-
- 2 Hedelmöityshoidot 2006–2007. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus 25.2.2008. Saatavilla osoitteessa http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/77621/Tt13_08.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Vierailtu 4.5.2020.
 - 3 Malin, Maili & Burrell, Riitta. Finland: Unregulated Practices, Familiarity and Legality. Teoksessa Blyth, Eric & Landau, Ruth (toim.) *Third Party Assisted Conception Across Cultures*. Jessica Kingsley Publishers. London and New York 2004, s. 73–93, s. 75.
 - 4 Hedelmöityshoidot 2006–2007. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus 2008 (n 2).
 - 5 Malin & Burrell 2004 (n 3), s. 73.
 - 6 Ihmisen keinoalkuinen lisääntyminen. Laintarkastajan lausunto no. 4/1991. Laintarkastuslautakunta. Helsinki 1991, s. 2.
 - 7 Ks. Hedelmöityshoitolaian siirtymäsäännöksen tulkinnasta Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laeiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta. PeVL 25/2006 vp – HE 3/2006 vp, s. 2; Salminen, Sakari; Burrell, Riitta & Lehtonen, Lasse. Hedelmöityshoidot, lisääntymisvapaus ja lapsen etu. *Oikeustiede – Jurisprudentia*. 2007:40, s. 303–404, s. 385.

-
- 8 Benward, Jean. Identity Development in the Donor-Conceived. Teoksessa Guichon, Juliet R.; Mitchell, Ian; Giroux, Michelle (toim.) *The Right to Know One's Origins – Assisted Human Reproduction and the Best Interests of Children*. Academic and Scientific Publications. Brussels 2012, s. 166–191, s. 178–179; ks. myös Giroux, Michelle & Milne, Cheryl. *The Right to Know One's Origins, the AHRA Reference, and Pratten v AGBC: A Call for Provincial Legislative Action*. Teoksessa Lemmens, Trudo; Martin, Andrew Flavelle; Milne, Cheryl; Lee, Ian B (toim.) *Regulating creation: the law, ethics, and policy of assisted human reproduction*. University of Toronto Press. Toronto 2017, s. 124–144, s. 132; Blauwhoff, Richard J. *Foundational Facts, Relative Truths – A comparative law study on children's right to know their genetic origins*. Intersentia. Antwerp, Oxford and Portland 2009, s. 18; Thévoz, Jean-Marie. *The Rights of children to information following assisted reproduction*. Teoksessa Evans, Donald & Pickering, Neil (toim.) *Creating the Child – The Ethics, Law and Practice of Assisted Procreation*. Martinus Nijhoff Publishers. The Hague, London and Boston 1996, s. 201.
 - 9 Sperman lahjoitus. Dextra lapsettomuusklinitkat. Saatavilla osoitteessa <https://www.dextralahjoitus.fi/lahjoittajalle/sperman-luovutus>. Vierailtu 22.9.2019; Allan, Sonia. *Donor Conception and the Search for Information – From secrecy and anonymity to openness*. Routledge. London and New York 2017, s. 200.
 - 10 Genetic Genealogy. International Society of Genetic Genealogy. Saatavilla osoitteessa https://isogg.org/wiki/Genetic_genealogy. Vierailtu 9.10.2019.

Sukusolujen luovuttajan anonymiteettiä on perusteltu yhteiskunnallisilla syillä, klinikoiden toiminnan ja luovuttajien määrän riittävyden turvaamisella¹¹ sekä lapsettomien parien oikeudella hedelmöityshoitoihin¹². Näiden näkökulmien lähempi tarkastelu rajataan tietoisesti artikkelin ulkopuolelle, sillä niillä ei voida tehokkaasti argumentoida taannehtivaa tiedonsaantioikeutta vastaan, kun anonymiteetti on jo purettu tulevien luovutusten osalta.

Tässä artikkelissa ei myöskään ole tarkoitus tarkemmin tarkastella tiedonsaantioikeuden vaikutusta hedelmöityshoitoon hakeutuneiden vanhempien ja luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneiden henkilöiden väliseen perhe-elämän suojaan¹³. Tiedonsaannista johtuvaa sukusolujen luovuttajan ja luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneen lapsen välistä yhteydenpitoa ei nimittäin voitaisi pitää perhe-elämän suojan loukkauksena ainakaan sen jälkeen, kun lapsi on täysi-ikäinen¹⁴. Anonymiteetin purkamisella ei myöskään tavoiteltaisi juridisen vanhemmuuden vahvistamista.

1.3 Tutkimusmenetelmä ja lähdeaineisto

Tutkimusmenetelmänä käytetään ensisijaisesti oikeusdogmatiikkaa eli lainoppia, jossa tutkitaan voimassa olevaa oikeutta selvittämällä oikeuslähteiden sisältö ja keskinäinen etusijajärjestys. Oikeusdogmatiikan avulla pyritään selvittämään yhtäältä vallitsevaa oikeustilaa ja toisaalta tarkastelemaan sitä perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen kannalta. Oikeushistoriaa käytetään apumenetelmänä voimassa olevaan lainsäädäntöön johtaneen kehityksen ja lainsäädännön taustalla vaikuttaneiden ajatusten ja argumentaation ymmärtämiseksi. Vertailevaa oikeustiedettä

11 Igareda Gonzales, Noella. El derecho a conocer los orígenes biológicos versus el anonimato en la donación de gametos. En Instituto de Derechos Humanos Bartolomé de las Casas (Ed). Derechos y libertades. No. 31. Junio 2014, s. 227–249, s. 238; Pi, Vanessa L. Regulating Sperm Donation: Why Requiring Exposed Donation is Not the Answer. Duke Journal of Gender Law & Policy. Vol. 16. No. 2. August 2009, s. 379–402, s. 394–397.

12 Igareda Gonzales 2014 (n 11), s. 238; Dennison, Michelle. Revealing Your Sources: The Case for Non-Anonymous Gamete Donation. Journal of Law and Health. Vol. 21. No. 1. 2007–2008, s. 1–28, s. 19; Tapauksissa *S.H. ja muut v. Itävalta*, no. 57813/00, 3.10.2011 (kohta 82) ja *Dickson v. Yhdistynyt kuningaskunta*, no. 44362/04, 4.12.2007 (kohta 66) on katsottu perhe-elämän suojan kattavan mahdollisuuden saada hedelmöityshoitoa; ks. myös Hirvelä, Päivi & Heikkilä, Satu. Ihmisoikeudet – käsikirja EIT:n oikeuskäytäntöön. 2. uudistettu painos. Alma Talent Oy. Helsinki 2017, s. 751.

13 Euroopan ihmisoikeustuomioistuimien totesi tapauksessa *X, Y ja Z v. Yhdistynyt kuningaskunta*, no. 21830/93, 22.4.1997 (kohdat 36–37), että hedelmöityshoidon avulla saatu lapsi ja tämän sosiaalinen vanhempi muodostivat Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan suojaaman perhesuhteen. Sen sijaan sperman luovuttaminen ei tapauksessa *J.R.M. v. Alankomaat*, no. 16944/90, 8.2.1993 johtanut suojattuun perhe-elämään luovuttajan ja lapsen välillä.

14 Euroopan ihmisoikeussopimuksen mukainen perhe-elämän suoja lakkaa muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta lapsen täyttäessä 18 vuotta (Hirvelä & Heikkilä 2017 (n 12), s. 755). Näin ollen luovuttajan ja luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneen lapsen välistä yhteydenpitoa ei voitaisi pitää perhe-elämän suojan loukkauksena enää sen jälkeen, kun lapsi on täysi-ikäinen. Moni ennen hedelmöityshoitolaian voimaantuloa luovutetuista sukusoluista syntynyt henkilö on jo aikuinen ja nuorimmatkin heistä viiden vuoden päästä täysi-ikäisiä. Mikäli taannehtivaa tiedonsaantioikeutta koskeva laki tulisi voimaan aikaisintaan vuonna 2025 tai jos tiedonsaantioikeus taattaisiin ainoastaan 18 vuotta täyttäneille henkilöille, ei sääntely loukkaisi perhe-elämän suojaa.

hyödynnetään tarkastelemalla erilaisia vaihtoehtoisia lainsäädännöllisiä malleja tilanteen säätelemiseksi. Oikeusvertailevan näkökulman avulla saadaan lisää tutkimusmateriaalia kansallisten oikeusnormien tutkimisen rinnalle, jolloin tutkimuskysymystä voidaan tarkastella laajemmasta näkökulmasta.¹⁵ Vertailukohteiksi on valittu Sveitsin, Alankomaiden ja Australian Victorian osavaltion lainsäädäntö, koska kaikissa näissä valtioissa tiedonsaantioikeudesta on säännelty taannehtivasti ja kussakin valtiossa eri tavalla. Kotimaisen ja ulkomaisen lainsäädännön lisäksi lähteinä käytetään virallislähteitä, Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (jäljempänä EIT) ja korkeimman oikeuden ratkaisukäytäntöä sekä kotimaista ja ulkomaista oikeuskirjallisuutta.

Artikkelin toisessa luvussa tarkastellaan yhtäältä luovuttajan oikeutta anonymiteettiin osana tämän yksityiselämän suoja ja toisaalta luovutetuista sukusoluista syntyneen henkilön oikeutta tietää alkuperästään. Kolmannessa luvussa luodaan katsaus hedelmöityshoitolaian takaamaan tiedonsaantioikeuteen ja verrataan tiedonsaantioikeutta ennen hedelmöityshoitolaian voimaantuloa luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneiden henkilöiden asemaan. Artikkelin neljännessä luvussa tarkastellaan sitä, millaiset puitteet lainsäädäntöme asettaa oikeustilan muuttamiselle. Viidennessä luvussa esitellään erilaisia vaihtoehtoja tiedonsaantioikeuden sääntelemiseksi.

2. KILPAILEVAT INTRESSIT: OIKEUS ANONYMITEETTIIN JA OIKEUS TIETÄÄ ALKUPERÄSTÄÄN

2.1 Sukusolujen luovuttajan oikeus anonymiteettiin

Yksityiselämän suoja on turvattu perustuslain (731/1999) 10 §:ssä. Yksityiselämän suojan piiriin kuuluu myös henkilötietojen suoja. Yksityiselämän suojan on nähty käytännössä tarkoittavan yksilön vapautta elää elämäänsä viranomaisten tai muiden ulkopuolisten tahojen siihen mielivaltaisesti tai aiheettomasti puuttumatta¹⁶. Perustuslaissa yksityiselämän suojan ala on jätetty osittain avoimeksi¹⁷. Voidaankin ajatella, että säännöksen sisältö täsmentyy sen esikuvana toimineiden ihmisoikeusveloitteiden ja oikeuskäytännön kautta. Euroopan ihmisoikeussopimuksen¹⁸ (jäljempänä EIS) 8 artikla takaa jokaiselle oikeuden nauttia yksityis- ja perhe-elämäänsä, kotiinsa ja kirjeenvaihtoonsa kohdistuvaa kunnioitusta. Artiklan

15 Metodeista ks. esim. Husa, Jaakko; Mutanen, Anu; Pohjolainen, Teuvo. Kirjoitetaan juridiikkaa. 2. uudistettu painos. Talentum Media Oy. Helsinki 2008, s. 19–23.

16 Hallituksen esitys eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta HE 309/1993 vp, s. 52; ks. myös Mahkonen, Sami. Oikeus yksityisyyteen. Werner Söderström lakitieto Oy -WSLT. Helsinki 1997, s. 61–63.

17 Viljanen, Veli-Pekka. Yksityiselämän suoja (PL 10 §). Teoksessa Hallberg, Pekka; Karapuu, Heikki; Ojanen, Tuomas; Scheinin, Martin; Tuori, Kaarlo; Viljanen, Veli-Pekka. Perusoikeudet. 2. uudistettu painos. Werner Söderström lakitieto WSLT. Helsinki 2011, luku III, alaluku 6, s. 392; Saraviita, Ilkka. Perustuslaki. 2. uudistettu painos. Talentum Media Oy. Helsinki 2011, s. 184.

18 Euroopan ihmisoikeussopimus (Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi). Suomen säädöskokoelman sopimusasiakirja 63/1999.

mukaiseen yksityiselämän suojaan on tarkemmin katsottu kuuluvan erityisesti henkilörekisteriin talletettujen tietojen, nimen ja maineen suoja¹⁹. Vastaavanlaiset yksityiselämän ja perhe-elämän suoja koskevat säännökset löytyvät myös kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen²⁰ (jäljempänä KP-sopimus) 17 artiklasta ja Euroopan unionin perusoikeuskirjan²¹ 7 artiklasta. Henkilötietojen suojasta säädetään erikseen perusoikeuskirjan 8 artiklassa.

Yksityisyyteen voitaisiin katsoa kuuluvan oikeus anonymiteettiin, joka tarkoittaa ”oikeutta toimia ja vaikuttaa tuntemattomana yhteiskunnassa suhteessa julkiseen valtaan”²². Sukusolujen luovuttajien anonymiteetissä on siten kyse mahdollisuudesta toimia sukusolujen luovuttajana ilman, että luovuttajan henkilöllisyys olisi julkinen tieto tai että sitä tarvitsisi paljastaa sukusoluista syntyneille lapsille tai heidän lähipiirilleen²³. Sukusolujen luovuttajan nimen ja muiden henkilötietojen luovuttaminen luovutetuista sukusoluista syntyneelle henkilölle merkitsisi siten puuttumista luovuttajan yksityiselämään.

Tietyn tiedon julkisuudella voi olla negatiivisia vaikutuksia henkilöön, jota tieto koskee, sekä muihin ihmisiin²⁴. Sukusolujen luovuttajien anonymiteettiä on perusteltu sillä, että tieto sukusolujen luovuttamisesta voi aiheuttaa häpeällisiä tai uskottomuuteen liittyviä tunteita luovuttajassa tai tämän puoliossa²⁵. Luovuttaja ei ehkä ole kertonut puolisolleen ja perheelleen nuoruudessaan tekemästään sukusolujen luovutuksesta. Luovuttajan intressissä voi siten olla hänen omien perhesuhteidensa, kotirauhan ja maineen säilyttäminen ennallaan ilman, että tiedon sukusolujen luovuttamisesta tarvitsisi tulla ulkopuolisten tai edes luovuttajan lähipiiriin tietoon. Tällaisten argumenttien painoarvoa tosin vähentää se, ettei sukusolujen luovuttamisessa pitäisi olla mitään häpeällistä²⁶.

Luovuttajaa saattaa pelottaa mahdollinen moraalinen tai juridinen vastuu lapsesta²⁷. Geneettistä ja juridista vanhemmuutta koskevien päätösten on katsottu kuuluvan EIS 8 artiklan suojaamiin oikeuksiin²⁸. Kun luovuttaja tiedostaa ja hyväksyy geneettiseksi vanhemmaksi tuleminen jo sukusolujaan luovuttamalla²⁹, ei hän toisaalta voine olettaa välttyvänsä täysin sukusolujen luovuttamiseen liittyvältä moraaliselta vastuulta. Suostumus geneettiseen ja juridiseen vanhemmuuteen on syytä pitää erillään toisistaan. Lainsäädännöllä voidaan suojata sukusolujen luovuttajia isyyskanteilta ja lapseen liittyvältä juridiselta vastuulta, vaikka anonymiteettiä ei suojattaisikaan³⁰.

Yksityiselämän suojan alaan kuuluu myös yksilön oikeus vapaasti solmia ja ylläpitää suhteita toisiin ihmisiin³¹. Näin ollen luovuttajilla voitaisiin vähintäänkin katsoa olevan oikeus päättää, haluavatko he olla yhteydessä tai luoda ihmissuhteita heidän sukusoluistaan hedelmöityshoidon avulla alkunsa saaneisiin lapsiin. Sukusolujen luovuttajien yksityiselämän suojaan voitaisiin siten edelleen katsoa kuuluvan oikeus elää elämäänsä ilman, että sukusoluista alkunsa saanut lapsi voisi siihen puuttua tai tunkeutua. Luovuttaja saattaisi kokea hänelle tuntemattoman lapsen äkillisen yhteydenoton epämiellyttäväksi ja perhe-elämäänsä häiritseväksi³².

EIT ei ole ratkaissut kysymystä luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneen lapsen tiedonsaanti-oikeudesta. Sen sijaan on huomionarvoista, että EIT:n vuonna 2003 käsittelemässä *Odièvre*-tapauksessa anonyymien synnyttämisen sallimisen Ranskassa ei katsottu rikkovan EIS 8 artiklaa, vaan äidin yksityiselämän suojaan kuului oikeus pysyä anonyyminä niin, ettei lapsi saisi tietää äitinsä henkilöllisyyttä. Tapauksessa äidin anonymiteetin suojaaminen ei ollut kuitenkaan itsestäänselvyys, vaan sitä punnittiin tarkasti vasten lapsen oikeutta identiteettiin.³³ *Odièvre*-tapaus on herättänyt keskustelua siitä, onko myös luovutetuista sukusoluista syntyneiden

19 Pellonpää, Matti; Gullans, Monica; Pölonen, Pasi; Tapanila, Antti. Euroopan ihmisoikeussopimus. 6. uudistettu painos. Talentum Media Oy. Helsinki 2018, s. 785 ja 797.

20 Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus. Suomen säädöskokoelman sopimusasiakirja 8/1976.

21 Euroopan unionin perusoikeusasiakirja, 2012/C 326/2, EUVL C 326, 26.10.2012, s. 391–407.

22 Neuvonen, Riku. Yksityisyyden suoja Suomessa. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 2014, s. 21–25.

23 Ks. myös Guichon, Juliet R. The Priority of the Health and Well-Being of Offspring: The Challenge of Canadian Provincial and Territorial Adoption Disclosure Law to Anonymity in Gamete and Embryo Provision (“Donor” Conception). Teoksessa Lemmens, Trudo; Martin, Andrew Flavelle; Milne, Cheryl; Lee, Ian B (toim.) *Regulating creation: the law, ethics, and policy of assisted human reproduction*. University of Toronto Press. Toronto 2017, s. 178–205, s. 179.

24 Mahkonen 1997 (n 16), s. 24.

25 Allan 2017 (n 9), s. 201.

26 Allan 2017 (n 9), s. 200–201.

27 Blyth, Eric & Landau, Ruth (toim.) *Third Party Assisted Conception Across Cultures*. Jessica Kingley Publishers. London and New York 2004, s. 11.

28 Pellonpää, Matti; Gullans, Monica; Pölonen, Pasi; Tapanila, Antti. Euroopan ihmisoikeussopimus. 5. uudistettu painos. Talentum Media Oy. Helsinki 2012, s. 657; vrt. Pellonpää ym. 2018 (n 19), s. 786.

29 Dennison 2007 (n 12), s. 27.

30 Pi 2009 (n 11), s. 397; Dennison 2007 (n 12), s. 18–19; Hodgkin, Rachel & Newell, Peter. *Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child: Fully Revised Third Edition*. UNICEF. 2007, s. 108.

31 HE 309/1993 (n 16), s. 53.

32 Samuels, Alec. Donor Anonymity. *Medico-Legal Journal*. Vol. 73. No. 2. 2005, s. 71–72; ks. myös Speirs, Jennifer M. What Adoption Law Suggests about Donor Anonymity Policies: A UK Perspective. Teoksessa Lemmens, Trudo; Martin, Andrew Flavelle; Milne, Cheryl; Lee, Ian B (toim.) *Regulating creation: the law, ethics, and policy of assisted human reproduction*. University of Toronto Press. Toronto 2017, s. 232–249, s. 237; Blauwhoff 2009 (n 8), s. 338.

33 *Odièvre v. Ranska*, no. 42326/98, 13.2.2003, kohdat 44–49.

henkilöiden tiedonsaantioikeus tai sen puuttuminen verrattavissa tiedonsaantiin anonyymien synnyttämisen yhteydessä, kun molemmissa tapauksissa kyse on geneettisen vanhemman henkilöllisyyttä koskevasta tiedosta³⁴.

2.2 Luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneen henkilön oikeus tietää alkuperästään

2.2.1 Oikeus identiteettiin kuuluu yksityiselämän suojan ytimeen

Identiteetti on kertomus henkilökohtaisesta historiasta ja sen merkityksestä. Identiteetin avulla luodaan käsitys minuudesta ja omasta paikasta suhteessa ympäröivään yhteisöön ja muuhun maailmaan. Identiteettiin on katsottu kuuluvan biologinen, psykologinen ja kulttuurillinen ulottuvuus. Biologisessa identiteetissä on kyse oman alkuperän tuntemisesta.³⁵ Alkuperää koskevalla tiedolla tarkoitetaan tietoa geneettisistä vanhemmista ja henkilön syntymään liittyvistä olosuhteista³⁶. Geeniperimällä on ilmeinen vaikutus ihmisen ulkonäköön, temperamenttiin, kiinnostuksen kohteisiin, kykyihin ja muihin ominaisuuksiin³⁷. Sukusolujen luovuttaja on sukusolujen luovutuksesta alkunsa saaneen henkilön geneettinen vanhempi, jonka geeniperimä muodostaa puolet lapsen perimästä ja geneettisestä identiteetistä³⁸.

Alkuperää koskevan tiedon puuttumisen vaikutuksia luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneiden henkilöiden psyykkiseen hyvinvointiin on tutkittu valitettavan vähän³⁹. Merkittävien

aiheesta tehty tutkimus lienee Turnerin ja Coylen vuonna 2000 tekemä kvalitatiivinen tutkimus⁴⁰. Tutkimuksessa havaittiin, että tutkimukseen osallistuneilla luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneilla henkilöillä oli tarve tietää sukusolujen luovuttajan henkilöllisyys ja halu etsiä luovuttajaa. Etsimisen mahdottomuus ja tiedon puute aiheutti menetyksen ja surun tunteita sekä turhautumista ja omiin kykyihin kohdistuvan luottamuksen kadottamista. Monet tutkimukseen osallistuneet käyttivät luovuttajaa koskevia kuvitelmia tai fantasioita selviytymismekanismiaan. Tutkimustulosten perusteella täydellisen geneettisen historian puute olisi uhka luovutetuista sukusoluista syntyneiden henkilöiden identiteetille. Lisäksi todettiin, että luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneet henkilöt hyötyisivät tutkimustulosten perusteella psykoterapiasta.⁴¹ Vaikka Turnerin ja Coylen tutkimuksesta ei voida tehdä mitään täydellisiä johtopäätöksiä, antaa se kuitenkin jonkinlaisen suuntaa antavan arvion siitä, minkälaisia vaikutuksia tiedonsaantioikeuden puuttumisella on osaan luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneista henkilöistä⁴². Kaikki luovutetuista sukusoluista syntyneet henkilöt eivät luonnollisestikaan kaipaa tietoa samalla tavalla⁴³.

-
- 34 Ks. esim. Nieminen, Liisa. Lapsuudesta vanhuuteen – Perus- ja ihmisoikeuksien merkitys eri ikävaiheissa. Edita Publishing Oy. Helsinki 2006, s. 49–52, jossa kysymys luovutetuista sukusoluista syntyneiden henkilöiden tiedonsaantioikeudesta otetaan esille *Odièvre*-tapauksen käsittelyn ja lapsen geneettistä alkuperää koskevaa tiedonsaantioikeutta puoltavan argumentoinnin yhteydessä.
- 35 Benward 2012 (n 8), s. 166; vrt. Cowden, Mhairi. No Harm, No Foul: A Child's Right to Know Their Genetic Parents. *International Journal of Law, Policy and the Family*. Vol. 26. No. 1. April 2012, s. 102–126, s. 110; Blauwhoff 2009 (n 8), s. 20; Steward, George. Interpreting the Child's Right to Identity in the U.N. Convention on the Rights of the Child. *Family Law Quarterly*. Vol. 26. No. 3. 1992, s. 221–234, s. 225–233.
- 36 Besson, Samantha. Enforcing the Child's Right to Know Her Origins: Contrasting Approaches under the Convention on the Rights of the Child and the European Convention on Human Rights. *International Journal of Law, Policy and the Family*. Vol. 21. No. 2. August 2007, s. 137–159, s. 140; ks. myös Mathieu, Géraldine. *Le droit de connaître ses origines: un droit fondamental*. Institut Européen de bioéthique. 2016, s. 3 ja 7–8.
- 37 Benward 2012 (n 8), s. 167; ks. myös Meskus, Mianna. *Elämän tiede*. Vastapaino. Tampere 2009, s. 26.
- 38 Benward 2012 (n 8), s. 167.
- 39 Kysymystä voidaan lähestyä lähinnä empiirisen tutkimuksen avulla. Tutkimista hankaloittaa se, että melko pieni osa luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneista henkilöistä on saanut tietää syntyneensä tällä tavalla, minkä vuoksi mahdollisia tutkittavia tai havainnoitavia henkilöitä on suhteellisen vähän.

-
- 40 Turner, A.J. & Coyle, A. What does it mean to be a donor offspring? The identity experiences of adults conceived by donor insemination and the implications for counselling and therapy. *Human Reproduction*. Vol. 15. No. 9. 2000, s. 2041–2051. Tutkimukseen osallistui 16 henkilöä, joiden ikähaarukka oli 26–55 vuotta. Osallistujat rekrytoitiin luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneiden henkilöiden tukiverkostoista Isosta-Britanniasta, Yhdysvalloista, Kanadasta ja Australiasta. Tutkimus toteutettiin avoimia kysymyksiä sisältävänä sähköpostikyselynä. Kyselyssä oli 27 avoimesti muotoiltua kysymystä, jotka keskittyivät sellaisiin kokemuksiin ja osa-alueisiin, joilla voisi olla merkitystä osallistujien identiteetin kannalta. Kyselydata analysoitiin IPA-menetelmän avulla, jota on käytetty kvalitatiivisen tutkimusdatan analysoimiseen myös muissa terveyteen ja hyvinvointiin liittyvissä tutkimuksissa (ks. s. 2043–2044).
- 41 Turner, A.J. & Coyle, A. 2000 (n 40), s. 2046–2050. Tutkimuksen 16 osallistujasta 15 kertoivat tarpeestaan saada tietää sukusolujen luovuttajan henkilöllisyys; ks. myös Allan 2017 (n 9), s. 30–36; Gruben, Vanessa. *A Number but No Name: Is There a Constitutional Right to Know One's Sperm Donor in Canadian Law?* Teoksessa Lemmens, Trudo; Martin, Andrew Flavell; Milne, Cheryl; Lee, Ian B (toim.) *Regulating creation: the law, ethics, and policy of assisted human reproduction*. University of Toronto Press. Toronto 2017, s. 145–177, s. 153–154; Benward 2012 (n 8), s. 167–169; Cowden 2012 (n 35), s. 109–110; Blyth & Landau 2004 (n 27), s. 11; Sharman, Jeffrey M. *Legal Aspects of Artificial Insemination*. *Journal of Family Law*. Vol. 18. No. 2. 1979–1980, s. 331–352, s. 338.
- 42 Kvalitatiiviset tutkimukset täydentävät yleensä toisiaan, ja varmempiin johtopäätöksiin päästään yleensä vasta useamman tutkimuksen myötä. Koehenkilöiden rekrytoiminen tukiverkostoista sekä luovutetuista sukusoluista alkunsa tietoisesti saaneiden henkilöiden pieni yhteisö ja sen mahdollistama ajatusten jakaminen ovat voineet vaikuttaa siihen, että tutkimukseen on valikoitunut sellaisia henkilöitä, joille tieto alkuperästä on erityisen tärkeä. Kattavampiin johtopäätöksiin voitaisiin päästä, mikäli olisi mahdollista tutkia myös niiden henkilöiden kokemuksia, jotka eivät ole hakeutuneet tukiverkostoihin tai luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneiden henkilöiden yhteisöihin. Ks. tarkemmin Turner, A.J. & Coyle, A. 2000 (n 40), s. 2048.
- 43 Ks. esim. Allan 2017 (n 9), s. 37; Burrell, Riitta & Pennanen, Pirjo. Kokemuksia hedelmöityshoitolaista valvontaviranomaisen näkökulmasta. *Oikeus* 2010 (39); 4, s. 431–443, s. 442.

Anonyymistä sukusolujen luovuttamisesta alkunsa saanut henkilö voi myös pelätä päätyvänsä romanttiseen suhteeseen geneettisten lähisukulaistensa kanssa vahingossa⁴⁴, kun näiden sukulaisten henkilöllisyys ja lukumäärä on tuntematon. Luovuttajan anonymiteetti ja varsinkin tämän terveydentilaa koskevan riittävän kattavan ja päivitetyn tiedon puute voi johtaa myös omaa terveydentilaa koskevaan pelkoon⁴⁵, koska monet sairaudet ovat perinnöllisiä. Vaikka sukusolujen luovuttajat on ennen hedelmöityshoitolaista voimaantumista vallinneen käytännön mukaan testattu mahdollisten periytyvien sairauksien varalta⁴⁶, lienee selvää, ettei luovuttajan suvussa esiintyvää alttiutta kaikkiin mahdollisiin perinnöllisiin sairauksiin ole voitu testata. Testaamisen toteutumisesta tuona aikana ei myöskään ole minkäänlaisia oikeudellisia takeita, kun se ei ole perustunut lainsäädännön asettamaan velvollisuuteen vaan yleiseen käytäntöön.

Henkilön identiteetin on katsottu kuuluvan EIS 8 artiklan tarkoittaman yksityiselämän suojan ydinalaan⁴⁷. EIS:n tulkintaa täsmentävä Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on ratkaissut useita tapauksia koskien henkilön oikeutta saada tietää alkuperästään⁴⁸. Vaikka anonyymia synnyttämistä koskeneessa *Odièvre*-tapauksessa päädyttiin lopulta suojaamaan äidin oikeutta pysyä anonyyminä, tunnusti tuomioistuin EIS 8 artiklan suojaavan samanaikaisesti myös lapsen oikeutta identiteettiin, johon kuuluisi myös oikeus saada syntymäänsä koskevia tietoja. Ihmisoikeustuomioistuin katsoi henkilön syntyperää koskevien tietojen saannin välttämättömäksi henkilökohtaisen identiteetin muodostamisen kannalta. Lisäksi ihmisoikeustuomioistuin totesi, että yksityiselämän suojan turvaaminen edellyttää henkilön psyykkisen hyvinvoinnin suojaamista.⁴⁹

Odièvre-tapauksessa EIS 8 artiklan katsottiin siis suojaavan yhtä lailla niin lapsen kuin äidinkin oikeutta yksityiselämän suojaan. Tapauksessa äidin yksityiselämän suojalle annettiin näistä oikeuksista lopulta suurempi painoarvo osittain erityisesti sen vuoksi, että lapsella oli jo oikeus sellaisiin syntymäänsä koskeviin tietoihin, jotka eivät kuitenkaan paljastaneet äidin henkilöllisyyttä⁵⁰. Osittain ratkaisuun vaikutti myös kolmansien osapuolten etu, yleinen

intressi ehkäistä abortteja ja kansallisen harkintamarginaalin kunnioittaminen⁵¹. Merkittävän vähemmistön mukaan tällaiset perusteet eivät kuitenkaan olisi oikeuttaneet anonyymia synnyttämistä. Heidän mielestään eri osapuolten oikeuksia ei ollut saatettu oikeudenmukaiseen tasapainoon, vaan tapauksessa olisi loukattu EIS 8 artiklaa⁵².

Vuoden 2006 *Jaggi*-tapauksessa oli kyse avioliiton ulkopuolisen isyyden toteamisesta, mutta valittaja pyrki kuitenkin ainoastaan biologisen isyyden vahvistamiseen, kun isäksi epäilty oli jo kuollut⁵³. EIT lausui, että henkilön syntyperää koskevan tiedon tarve ei katoa iän myötä. Tiedon puute ja jatkuva etsintä saattavat johtaa psyykkiseen kärsimykseen.⁵⁴ EIS 8 artiklaa todettiin loukatun, kun valittajille ei ollut taattu lupaa ottaa isyyden vahvistavaa DNA-testiä⁵⁵.

EIT:n vuonna 2012 ratkaisemassa *Godelli*-tapauksessa oli pitkälti *Odièvre*-tapauksen tavoin kyse adoptoidun lapsen oikeudesta saada biologista vanhempaansa ja syntymäänsä koskevia tietoja. EIT totesi henkilön yksityiselämän suojan kattavan henkilön oikeuden tietää biologisista vanhemmistaan. Perusteluiden mukaan Euroopan ihmisoikeussopimus suojaa lapsen elintärkeää intressiä henkilökohtaiseen kehitykseen.⁵⁶ Toisin kuin *Odièvre*-tapauksessa, ihmisoikeustuomioistuin totesi EIS 8 artiklaa loukatun. Valittajan ja tämän biologisten vanhempien yksityiselämän suojan välille ei ollut saavutettu tasapainoa, kun valittajalla ei ollut oikeutta edes sellaiseen tietoon, joka ei paljastaisi biologisten vanhempien henkilöllisyyttä.⁵⁷

Euroopan neuvoston vuonna 1989 julkaiseman suosituluontoisen raportin mukaan luovutetuista sukusoluista syntyneellä lapsella ei olisi ehdotonta oikeutta tietää sukusolujen luovuttajan henkilöllisyyttä, mutta jäsenvaltiot voivat raportin mukaan säätää asiasta toisin⁵⁸. Kyseisen raportin painoarvoon vaikuttaa sen ikä. Raporttia olisikin syytä tulkita yhdessä EIT:n myöhemmän ratkaisukäytännön kanssa.

Edellä käsitellyissä EIT:n ratkaisuissa omaksuttu identiteetin ja alkuperää koskevan tiedon merkitystä sekä psyykkisen hyvinvoinnin suojaamista korostava argumentointi soveltunee myös kysymykseen siitä, tulisiko anonyymisti luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneilla henkilöillä olla oikeus saada tietää alkuperänsä. Vaikka nimenomaan luovutetuista sukusoluista syntyneitä henkilöitä koskevia tapauksia ei ole tullut EIT:n ratkaistaviksi, vaikuttaisi Euroopan ihmisoikeussopimus nykyisessä tulkintakontekstissaan kallistuvan alkuperää koskevan tiedonsaantioikeuden takaamisen kannalle. Alkuperää koskevan tiedonetsinnän on myös

44 Allan 2017 (n 9), s. 42–44; Allan, Sonia. Donor identification: Victorian legislation gives rights to all donor-conceived people. Teoksessa Day, Katharine (toim.) Family Matters. The Australian Institute of Family Studies. No. 98. Melbourne 2016, s. 43–55, s. 44–45; Cowden 2012 (n 35), s. 108; Blauwhoff 2009 (n 8), s. 22–23; Sharman 1979 (n 41), s. 339.

45 Allan 2017 (n 9), s. 38–42; Guichon 2017 (n 23), s. 185; Allan 2016 (n 44), s. 44; Blauwhoff 2009 (n 8), s. 22; Ruyter, Knut W. The Example of Adoption for Medically Assisted Conception. Teoksessa Evans, Donald & Pickering, Neil (toim.) Creating the Child – The Ethics, Law and Practice of Assisted Procreation. Martinus Nijhoff Publishers. The Hague, London and Boston 1996, s. 190; O'Donnovan, Katherine. A Right to Know One's Parentage? International Journal of Law and the Family. No. 2. 1988, s. 27–45, s. 30; Sharman 1979 (n 41), s. 338–339; ks. myös Cowden 2012 (n 35), s. 107–108.

46 Soini, Sirpa. Hedelmöityshoidot ja alkiodiagnostiikka. Teoksessa Lehtonen, Lasse (toim.) Bio-oikeus lääketieteessä. Edita. Helsinki 2006, s. 37–61, s. 45.

47 Pellonpää ym. 2018 (n 19), s. 785; Hirvelä & Heikkilä 2017 (n 12), s. 642 ja 695.

48 Ks. esim. *Mikulic v. Kroatia*, no. 53176/99, 7.2.2002; *Odièvre v. Ranska*, no. 42326/98, 13.2.2003; *Jaggi v. Sveitsi*, no. 58757/00, 13.7.2006 ja *Godelli v. Italia*, no. 33783/09, 25.9.2012.

49 *Odièvre v. Ranska* 2003 (n 33), kohta 29.

50 *Odièvre v. Ranska* 2003 (n 33), kohta 48.

51 *Odièvre v. Ranska* 2003 (n 33), kohta 44–45; Anonyymin synnyttämisen ja sosiaalisen perhemallin merkityksestä osana ranskalaista kulttuuria ks. myös Nieminen 2006 (n 34), s. 53–54.

52 *Odièvre v. Ranska* 2003 (n 33), eriävä mielipide, kohta 21.

53 *Jaggi v. Sveitsi* 2006 (n 48), kohta 26.

54 *Jaggi v. Sveitsi* 2006 (n 48), kohta 40; ks. myös *Godelli v. Italia* 2012 (n 48), kohta 56.

55 *Jaggi v. Sveitsi* 2006 (n 48), kohta 44.

56 *Godelli v. Italia* 2012 (n 48), kohta 50.

57 *Godelli v. Italia* 2012 (n 48), kohta 58–59.

58 Council of Europe, Human Artificial Procreation, Information Document. Strasbourg 1989, principle 13.

katsottu kuuluvan KP-sopimuksen 17 artiklassa⁵⁹ ja Euroopan unionin perusoikeuskirjan 7 artiklassa⁶⁰ turvattuun yksityiselämän suojaan, vaikka säännökset eivät suoraan sanamuotonsa mukaan takaakaan henkilön oikeutta tietää omaa alkuperäänsä. Myös perustuslain 10 §:n turvaaman yksityiselämän suojan voitaisiin katsoa käsittävän oikeuden identiteettiin ja alkuperää koskevaan tiedonsaantiin, koska perustuslain 10 §:n on osittain ajateltu saavan tarkemman sisältönsä ihmisoikeussopimuksista⁶¹. Perustuslakivaliokunta on myös nimenomaisesti todennut, että perustuslain 10 § sisältää oikeuden identiteettiin⁶².

2.2.2 Lapsella on oikeus tuntee vanhempansa ja säilyttää henkilöllisyytensä

Vahvasti oikeutta identiteettiin ja alkuperää koskevaan tiedonsaantiin puoltaa myös Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus⁶³. Sopimuksen 7 artiklan mukaan lapsella on mahdollisuuksien mukaan oikeus tuntee vanhempansa. Ulkomaisessa oikeuskirjallisuudessa artiklan sanamuotoa on tulkittu siten, että muotoilu ”mahdollisuuksien mukaan” ottaa huomioon sen, että lapsen vanhempi saattaa olla täysin tuntematon niin, että lapsen on mahdotonta saada tästä tietoa. Sanamuoto ei sen sijaan loisi oikeutta olla antamatta tietoa lapsen vanhemmasta silloin, kun tieto on olemassa eli esimerkiksi silloin, kun sukusolujen luovuttaja on merkitty rekisteriin.⁶⁴

Lapsen oikeuksien sopimuksen tulkintaa tukee sen soveltamisesta tehty käsikirja, jonka sisältämällä kannanotoilla ei tosin ole virallista oikeudellista statusta⁶⁵. Käsikirjan mukaan 7 artiklassa vanhemman käsitteellä tarkoitetaan niin geneettisiä ja biologisia kuin sosiaalisia vanhempia. Munasolujen luovuttamisen yhteydessä munasolujen luovuttajaa pidettäisiin käsikirjan mukaan geneettisenä vanhempana ja lapsen synnyttäjää voitaisiin pitää joko geneettisenä tai biologisena vanhempana.⁶⁶ Vastaavasti siittiöiden luovuttaja on myös lapsen geneettinen vanhempi. Käsikirjan perusteella 7 artiklaa voitaisiin näin ollen tulkita siten, että lapsella olisi oikeus tietää sukusolujen luovuttajan henkilöllisyys. Tätä tulkintaa tukee vahvasti Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksien komitean kannanotto, jonka mukaan lapsen oikeuksien sopimuksen 7 artikla on mahdollisesti ristiriidassa siittiöiden luovuttajien henkilöllisyyden salaamisen kanssa⁶⁷.

59 Allan 2017 (n 9), s. 207; Besson 2007 (n 36), s. 141.

60 Blauwhoff 2009 (n 8), s. 63.

61 Saraviita 2011 (n 17), s. 184.

62 Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laeiksi sukusolujen ja alkuiden käytöstä hedelmöityshoidossa ja isyyslain muuttamisesta. PeVL 59/2002 vp – HE 76/2002 vp, s. 3.

63 Yleissopimus lapsen oikeuksista. Suomen säädöskokoelman sopimusasiakirja 60/1991.

64 Allan 2017 (n 9), s. 205; Blauwhoff 2009 (n 8), s. 51 ja 54.

65 Hodgkin & Newell 2007 (n 30), s. XIX.

66 Hodgkin & Newell 2007 (n 30), s. 105; ks. myös Blauwhoff 2009 (n 8), s. 54.

67 Committee on the Rights of the Child. Concluding observations of the Committee on the rights of the child: Norway. CRC/C/15/Add.23, 1994, kohta 10; Committee on the Rights of the Child. Concluding observations of the Committee on the rights of the child: Switzerland. CRC/C/15/Add.182, 2002, kohdat 28–29.

Luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneiden henkilöiden kannalta merkitykselliseksi voisi osoittautua myös lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen 8 artikla. Sen mukaan sopimusvaltiot sitoutuvat kunnioittamaan lapsen oikeutta säilyttää henkilöllisyytensä (engl. *identity*), johon luetaan erityisesti lapsen kansalaisuus, nimi ja sukulaisuussuhteet. Artikla suojaa jo sanamuotonsa mukaan lapsen oikeutta identiteettiin. Vaikka artiklan sanamuodon mukaan suojataan laissa tunnustettuja sukulaissuhteita, oli artiklan alkuperäinen tarkoitus lapsen oikeuksien sopimuksen käsikirjan mukaan suojata myös sellaisia identiteetin osia, joista ei ole erikseen laissa säädetty. Lapsen oikeuksien sopimuksen käsikirjassa todetaan myös nimenomaisesti, että lapsen identiteetti tulisi säilyttää ilman, että häneltä evätään tieto omasta alkuperästään esimerkiksi anonyymien siittiöiden tai munasolujen luovuttamisen kautta.⁶⁸ Vaikuttaa siltä, että ainakin kommentaarien perusteella anonyymien sukusolujen luovuttamisen salliva kansallinen lainsäädäntö olisi näin ollen ristiriidassa sekä lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen 7 että 8 artiklan kanssa.

On toki otettava huomioon, että lapsen oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa suojataan nimenomaan lasten oikeuksia, ja sopimuksen 1 artiklan mukaan tällä tarkoitetaan alle 18-vuotiaita. Kun lapset kasvavat aikuisiksi, kyse ei enää olekaan lapsen vaan aikuisen oikeudesta tuntee vanhempansa ja säilyttää identiteettinsä. Koska sopimuksen mukaisten oikeuksien takaaminen lapsille vaikuttaa näiden lasten elämään myös heidän aikuisuudessaan, on sopimuksen mukaisilla oikeuksilla siten myös vaikutusta tulevan sukupolven aikuisiin. Lapsen oikeuksien sopimuksessa taattu oikeus tietää geneettisestä alkuperästään olisikin yhden näkökulman mukaan jo sopimuksen laatimishetkellä tunnustettu myös aikuisille.⁶⁹ On ehdotettu, että valtio olisi velvollinen takaamaan sopimuksen mukaiset oikeudet ainakin sellaiselle aikuiselle, joka syntyi tai oli lapsi aikana, jolloin valtio jo oli sopimuksen osapuoli⁷⁰.

Koska Suomi on sitoutunut Euroopan ihmisoikeussopimukseen, KP-sopimukseen ja lapsen oikeuksien sopimukseen, ja koska ne on Suomessa saatettu voimaan lainsäädäntötoimin, on sopimuksissa vahvistettu oikeus identiteettiin ja alkuperää koskevaan tietoon taattava Suomessa kansallisten säädösten tavoin⁷¹. Velvollisuuden tähän luo perustuslain 22 §, jonka mukaan julkisen vallan on turvattava sekä perus- että ihmisoikeuksien toteutuminen.

2.2.3 Lainsäädäntö takaa muulla tavalla syntyneille henkilöille oikeuden biologisen alkuperänsä selvittämiseen

Toisinaan luovutetuilla sukusoluilla tehtyjä hedelmöityshoitoja on verrattu niihin luonnollisen lisääntymisen tilanteisiin, joissa tietoa henkilön biologisesta alkuperästä ei ole, ja on esitetty, että sukusolujen luovuttajien anonymiteetin vaaliminen olisi oikeutettu sillä perusteella, että on

68 Hodgkin & Newell 2007 (n 30), s. 114.

69 Blauwhoff 2009 (n 8), s. 45, alav. 9; Besson 2007 (n 36), s. 139 ja 142.

70 Allan 2017 (n 9), s. 207.

71 Saraviita, Ilkka. Suomen perusoikeusjärjestelmä. Talentum Media Oy. Helsinki 2005, s. 37–39.

olemassa myös toinen ihmisryhmä, jolta puuttuu oikeus biologisen alkuperänsä selvittämiseen. Näiden tilanteiden vertaaminen toisiinsa ei ole tässä yhteydessä kovin tarkoituksenmukaista, sillä tällaisella vertailulla rinnastetaan toisiinsa kaksi tilannetta, joiden tosiseikat ovat varsin erilaiset. Merkittävä erovaisuus on jo se, että luonnollisen hedelmöityksen tapauksissa äidillä on useimmiten tieto biologisen isän henkilöllisyydestä tai ainakin jonkinlaisia viitteitä siitä ja siten mahdollisuus halutessaan paljastaa tieto lapselle. Anonyymien sukusolujen luovuttamisen tilanteissa lapsen vanhemmille ei kerrota biologisen isän henkilöllisyyttä eikä heillä ole siten minkäänlaista tosiasiallistakaan mahdollisuutta paljastaa sitä lapselle.⁷² Tieto sukusolujen luovuttajasta on sen sijaan todennäköisesti olemassa viranomaisen rekisterissä.

Kun lapsi syntyy avioliiton ulkopuolelle, isyys perustuu lastenvalvojan oma-aloitteiseen selvitykseen tai isyyden tunnustamiseen (ks. Isyyslaki 11/2015, jäljempänä IL, 4, 16 ja 18 §). Avioliitossa syntyneiden lasten osalta isyys todetaan isyysolettaman perusteella: äidin aviomies on automaattisesti lapsen isä (ks. IL 2 §). Molemmissa tapauksissa isyyslain sääntelyn lähtökohtana on pääsääntöisesti tavoite, että juridinen isyys vastaisi biologista totuutta⁷³. Kansainvälisesti on arvioitu, että vain noin 3 %:ssa tapauksia isyysolettaman mukainen isyys ei vastaisi biologista totuutta⁷⁴. Myös lapsi itse voi nostaa kanteen biologisen isyyden selvittämiseksi ja isyyden vahvistamiseksi (IL 29 §). Jos isyys on jo vahvistettu, on lapsella ensin mahdollisuus nostaa isyyden kumoamiskanne ja sen jälkeen isyyden vahvistamiskanne (IL 29 ja 41 §). Isyyden kumoamista koskevien säännösten tarkoituksena on mahdollistaa isyysolettamaan perustuvien ”virheellisten” lopputulosten korjaaminen siten, että isyys vastaisi biologista totuutta⁷⁵. Sen sijaan isyyslainsäädäntö ei suoranaisesti anna sellaista vaihtoehtoa, joka takaisi mahdollisuuden pelkän biologisen isyyden selvittämiseen erillisellä ”alkuperäkanteella”, joka ei johtaisi juridisen isyyden kumoutumiseen tai vahvistamiseen⁷⁶.

Isyyslaki ei varsinaisesti anna lapsen äidille tai mahdolliselle biologiselle tai sosiaaliselle isälle mahdollisuutta estää tai keskeyttää isyyden selvittämistä (ks. IL 7 ja 11 §). Isyyden selvittäminen

voi toki todellisuudessa vaikeutua tai kokonaan estyä⁷⁷. Isyyden selvittäminen voidaan nimittäin keskeyttää näytön puutteen vuoksi (ks. IL 11 §). On näin ollen selvää, että on olemassa myös joukko luonnollisesta lisääntymisestä syntyneitä henkilöitä, joilla ei ole tiedossa biologista isäänsä.

Joka tapauksessa voidaan todeta, että isyyslain pääsääntönä on biologista isyyttä vastaava totuus ja siten myös juridinen mahdollisuus biologisen alkuperän selvittämiseen. Tästä pääsäännöstä niin anonyymisti luovutetuilla sukusoluilla aikoinaan tehdyt hedelmöityshoidot kuin biologista totuutta vastaamattomat isyysolettamat ja muuten selvittämättä jääneet isyydet hahmottuvat poikkeuksina. Tiedonsaantioikeuden puuttumista yhdeltä ihmisryhmältä ei kuitenkaan voida oikeuttaa sillä perusteella, että sama oikeus puuttuu tosiasiallisten syiden vuoksi myös toiselta pieneltä ihmisryhmältä. Rationaalisempaa olisi verrata näiden kummankin ihmisryhmän oikeuksia pääsääntöön, jonka mukaan ihmisellä on mahdollisuus biologisen alkuperänsä selvittämiseen, ja tavoitella tämän pääsäännön toteutumista kaikissa tapauksissa.⁷⁸

Luovutetuilla sukusoluilla tehtyjä hedelmöityshoitoja on oikeusyhteisössä myös monesti verrattu adoptioon, ja tällaista vertailua on pidetty tarkoituksenmukaisena⁷⁹. Tilanteissa on tietenkin eroja, mutta molemmat mahdollistavat lasten saannin silloin, kun se ei muuten olisi mahdollista⁸⁰. Kummassakin tapauksessa syntyvällä lapsella on hänen tuntemiensa vanhempien lisäksi ainakin yksi perheen ulkopuolinen geneettinen vanhempi⁸¹. Jo tämän yhtäläisyyden vuoksi on luonnollista, että omaa alkuperää koskeva tiedontarve herää luovutetuista sukusoluista syntyneessä henkilössä samalla tavalla kuin adoptoidussa⁸². Tilanteita yhdistää myös se, että tieto biologisesta vanhemmasta on todennäköisesti olemassa viranomaisen rekisterissä. Adoptioiden osalta on jo laajalti tunnustettu, että tietämättömyys omasta geneettisestä alkuperästä ja omien biologisten vanhempien henkilöllisyydestä voi vaikuttaa haitallisesti

72 Ks. vastaavasti esim. Allan 2017 (n 9), s. 188–189.

73 Helin, Markku. Isyyslaki. Talentum Pro. Helsinki 2016, s. 20–21. Tarvittaessa isyyden selvittämiseksi teetetään oikeusgeneettinen isyystutkimus (ks. IL 9 §). Myös isyysolettaman taustalla on käsitys biologisesta isyydestä, vaikka aina isyysolettaman mukainen isyys ei vastaakaan biologista totuutta. Isyysolettaman sisällyttäminen lainsäädäntöön on ollut mahdollista, koska isyysolettaman mukainen isyys useimmiten vastaa biologista totuutta, ks. tästä Helin 2016 (n 73), s. 20–21.

74 Helin 2016 (n 73), s. 21, alav. 4.

75 Hallituksen esitys eduskunnalle isyyslaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. HE 91/2014 vp, s. 14. Isyyden kumoamiskanteen nostamismahdollisuuden sisällyttämisessä lainsäädäntöön on huomioitu lapsen oikeuksien sopimuksen 7 artiklan sanamuoto, joka edellyttää, että lapsella on mahdollisuuksien mukaan oikeus tuntea vanhempansa, ks. tästä Helin 2016 (n 73), s. 33–34.

76 Helin 2016 (n 73), s. 34.

77 Isyyden selvittäminen voi tosiasiaassa estyä esim. jos äiti ja mies, jonka isyyttä selvitetään, päättävät lain kirjainta vastoin olla kertomatta totuutta tai jos äiti ei muulla tavalla myötävaikuta isyyden selvittämiseen tai jos oletettua biologista isää ei tavoiteta tai jos tämä ei isyyslain 9 §:n 2 momentin perusteella suostu oikeusgeneettiseen isyystutkimukseen.

78 Vastaavasti ks. Allan 2017 (n 9), s. 193. Oma kysymyksensä on se, mahdollistaisiko tai tulisiko lainsäädäntömme mahdollistaa luonnollisenkin lisääntymisen tapauksissa erillinen ”alkuperäkanne”, ks. tästä Helin 2016 (n 73), s. 34.

79 Ks. esim. Blauwhoff 2009 (n 8), s. 349; Salminen, Burrell & Lehtonen 2007 (n 7), s. 383–384; Nieminen 2006 (n 34), s. 52; Freeman, Michael. The New Bright Right. International Journal of Children's rights. Vol. 4. No. 3. 1996. s. 273–298, s. 279–281; Ruyter 1996 (n 45), s. 180; O'Donovan 1988 (n 45), s. 42.

80 Ruyter 1996 (n 45), s. 179.

81 Blauwhoff 2009 (n 8), s. 348; Ruyter 1996 (n 45), s. 181–182 ja 186; O'Donovan 1988 (n 45), s. 36.

82 Allan 2017 (n 9), s. 44; Giroux & Milne 2017 (n 8), s. 132; Cowden 2012 (n 35), s. 109–110; Sharman 1979 (n 41), s. 338.

adoptiolapsen psyykkiseen kehitykseen ja identiteetin muodostumiseen⁸³. Tähän on reagoinut myös lainsäätäjä. Adoptiolain (22/2012) 93 §:n mukaan adoptiolapsella on lähtökohtaisesti oikeus saada kaikki mahdolliset biologisia vanhempiaan koskevat tiedot.

3. HEDELMÖITYSHOITOLAIN VOIMAANTULO JA ENNEN SEN VOIMAANTULOJA LUOVUTETUISTA SUKUSOLUISTA SYNTYNEIDEN ASEMA

3.1 Hedelmöityshoitolaki toi lain voimaantulon jälkeen luovutetuista sukusoluista syntyville oikeuden tietää sukusolujen luovuttajan henkilöllisyys

Hedelmöityshoitoja koskevaa lainsäädäntöä valmisteltiin Suomessa pitkään. Lainvalmisteluprosessi alkoi 1980-luvulla⁸⁴, ja laki hedelmöityshoidoista tuli lopulta voimaan vasta vuonna 2007. Lapsen edun periaate otettiin yhdeksi lähtökohdaksi lainsäädäntöprosessissa, mutta lapsen edun parhaiten turvaavasta vaihtoehdosta oltiin montaa mieltä⁸⁵. Erityisesti kysymys siitä, tulisiko syntyvällä lapsella olla oikeus tietää sukusolujen luovuttajan henkilöllisyys vai ei, herätti paljon keskustelua ja vaikutti lainsäätämisen hitaaseen etenemiseen. Jo vuonna 1988 laaditussa oikeusministeriön työryhmän mietinnössä otettiin lähtökohdaksi 18 vuotta täyttäneen hedelmöityshoidon tuloksena syntyneen henkilön oikeus saada tietää sukusolujen luovuttajan henkilöllisyys⁸⁶. Lakiehdotuksen keskeisiksi tavoitteiksi asetettiin hedelmöityshoitojen eettisyyden takaaminen ja hoitojen tuloksena syntyvän lapsen aseman turvaaminen⁸⁷.

Ehdotuksessa otettiin samalla huomioon se, että hedelmöityshoito koskettaa useita eri osapuolia, joiden kaikkien edut on otettava huomioon⁸⁸. Laintarkastuslautakunnan asiassa vuonna 1991 antaman lausunnon mukaan oikeuspoliittinen harkinta ratkaisisi lopulta sen, kenen oikeutta ja

missä laajuudessa lainsäädännön tulisi turvata⁸⁹. Ehdotusta seuranneista lausunnoista kävi ilmi, että lapsen oikeus saada tietää alkuperästään herätti paljon eriäviä mielipiteitä⁹⁰.

Vuonna 1993 annetussa ehdotuksessa hallituksen esitykseksi ja vuoden 2002 hallituksen esityksessä päädyttiin tiedonsaantioikeuden kannalta sovittavaan ratkaisuun, jonka mukaan 18 vuotta täyttäneellä lapsella olisi luovuttajan elinaikana mahdollisuus tietää sukusolujen luovuttajan henkilöllisyys vain luovuttajan suostumuksella⁹¹. Perustuslakivaliokunta piti tällaista ratkaisua ongelmallisena, koska oikeus henkilökohtaiseen identiteettiin on osa perustuslain 10 §:ssä turvattua yksityiselämän suojaa⁹². Myös lainvalmisteluasiakirjojen perusteluiden mukaan oikeus saada tieto omasta biologisesta alkuperästä kuuluu perustavanlaatuisena oikeutena jokaiselle⁹³. Perustuslakivaliokunta katsoi ongelmalliseksi tilanteen, jossa viranomaisella olisi yksityiselämän suojan piiriin kuuluvaa tietoa henkilön alkuperästä, johon henkilöllä itsellään ei ole oikeutta. Perusoikeutena turvattu oikeus identiteettiin ei näin ollen voisi toteutua tarkoituksenmukaisella tavalla, jos henkilön alkuperää koskevan tiedon saaminen jäisi riippumaan luovuttajan suostumuksesta.⁹⁴ Tämä linjaus noudattaa myös edellä käsitellyn lapsen oikeuksien sopimuksen 7 artiklan sanamuotoa, jonka mukaan lapsella on *mahdollisuuksien mukaan* oikeus tuntea vanhempansa.

Perustuslakivaliokunnan kannanoton perusteella tiedonsaantioikeutta koskevaa säännöstä muutettiin ja laki hedelmöityshoidoista hyväksyttiin vuonna 2006. Nyt voimassa olevan hedelmöityshoitolain 23 §:n 1 momentin mukaan henkilöllä, joka on voinut syntyä luovutetusta sukusolusta tai alkioista, on salassapitosäännösten estämättä oikeus 18 vuotta täytettyään saada palvelujen antajalta jäljennös hoitosuostumuksesta ja siihen merkitystä luovuttajan tunnuksista. Ilmoittamalla luovutusrekisteriin luovuttajan tunnuksen hänellä on oikeus saada tietää luovuttajan henkilöllisyys. Kyseessä on erityissäännös, jota sovelletaan tiedonsaantioikeutta koskevien yleissäännösten sijasta.

Tätä ratkaisua perusteltiin lain esitöissä tiedonsaantioikeuden perustavanlaatuisuuden lisäksi erityisesti yhdenvertaisuudella. Hallituksen esityksessä todetaan, että luovuttajan anonymiteettiin perustuva ratkaisu eväisi yhdeltä ihmisryhmältä mahdollisuuden biologisen

83 Blauwhoff 2009 (n 8), s. 5 ja 8; Freeman 1996 (n 79), s. 289; Ruyter 1996 (n 45), s. 177–178; Sharman 1979 (n 41), s. 338.

84 Inseminaatio. Lääkintöhallituksen työryhmien mietintöjä 8. Helsinki 1984.

85 Kanckos, Lise. Barnets bästa i politikens främsta rum – Finlands riksdags debatt om assisterad befruktning. Åbo akademis förlag. Åbo 2012, s. 42 ja 255.

86 Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 12/1088. Oikeusministeriö. Helsinki 1988; Oikeusministeriön kirje no. 135/41/87 OM; Ehdotus hallituksen esitykseksi Eduskunnalle laeiksi ihmisen keinoalkuisesta lisääntymisestä sekä isyyslain muuttamisesta. Oikeusministeriö. Helsinki 1987.

87 Oikeusministeriön kirje no. 135/41/87 OM; Ehdotus hallituksen esitykseksi Eduskunnalle laeiksi ihmisen keinoalkuisesta lisääntymisestä sekä isyyslain muuttamisesta (n 86), s. 19.

88 Ibid.

89 Laintarkastajan lausunto no. 4/1991 (n 6), s. 5.

90 Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 12/1088 (n 86); Sukusolujen ja alkioiden käyttö lääketieteellisessä hedelmöityshoidossa. Työryhmän ehdotus 14.10.1997. Oikeusministeriö. Helsinki 1997.

91 Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi sukusolujen ja alkioiden käytöstä hedelmöityshoidossa ja isyyslain muuttamisesta. HE 76/2002 vp, s. 38–39; Oikeusministeriön työryhmän ehdotus 14.10.1997 (n 90), s. 17–18, Luonnon hallituksen esitykseksi ihmisen keinoalkuisesta lisääntymisestä sekä isyyslain muuttamisesta 1993.

92 PeVL 59/2002 (n 62), s. 3.

93 Oikeusministeriön kirje no. 135/41/87 OM; Ehdotus hallituksen esitykseksi Eduskunnalle laeiksi ihmisen keinoalkuisesta lisääntymisestä sekä isyyslain muuttamisesta (n 86), s. 34.

94 PeVL 59/2002 (n 62), s. 3.

alkuperänsä selvittämiseen, johon biologisen isyyden periaatteelle pohjimmiltaan rakentuva isyyslainsäädäntömme muuten antaa mahdollisuuden.⁹⁵ Lisäksi hallituksen esityksen perusteluissa ja myös aiemmissa lainvalmistelusiakirjoissa verrattiin luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneiden henkilöiden tiedon puutteen vaikutuksia adoptiolasten kokemuksiin: luovutetuista sukusoluista alkunsa saanut lapsi saattaisi ottolapsen tavoin kokea identiteettinsä vajavaiseksi ja jopa ihmisarvonsa loukatuksi, jos hänellä ei olisikaan mahdollisuutta saada selville luovuttajan henkilöllisyyttä. Tämä voisi vaikeuttaa luovutetuista sukusoluista syntyneen henkilön normaalia elämää. Lainvalmistelussa kiinnitettiin huomiota myös siihen, että lapsi on keinohedelmöityksen osapuolista ainoa, joka ei voi valvoa omaa etuaan. Kukaan muu ei voi määrittellä yksilön puolesta sitä, onko tieto biologisesta alkuperästä yksilölle tärkeä.⁹⁶

Lain oikeusvaikutukset alkavat lain voimaantulopäivästä, jos muusta ei ole säädetty⁹⁷. Laki hedelmöityshoidoista tuli voimaan 1. syyskuuta 2007. Lailla ei ollut tarkoitus taata tiedonsaantioikeutta lain voimaantuloa aikaisempien luovutusten osalta, koska tällaisesta ei laissa erikseen säädetä. Hedelmöityshoitolain tiedonsaantioikeutta koskevaa 23 §:ää sovelletaan siten pääsääntöisesti ainoastaan lain voimaantulon jälkeen luovutetuista sukusoluista syntyneeseen lapseen. Tästä tarkoituksesta kertoo myös hedelmöityshoitolain 38 §:n siirtymäsäännös.

3.2 Tietosuojalainsäädäntö ei lähtökohtaisesti salli tiedonsaantia ennen hedelmöityshoitolain voimaantuloa luovuttaneista sukusolujen luovuttajista

Ennen hedelmöityshoitolain voimaantuloa luovutetuista sukusoluista syntyneen henkilön mahdollisuutta saada luovuttajaa koskevia tietoja on tarkasteltava tiedonsaantioikeutta ja salassapitoa koskevien yleissäännösten valossa. Tällöin lähtökohtana on luovuttajan tiedollinen itsemääräämisoikeus, jonka mukaan henkilöllä itsellään kuuluisi mahdollisuuksien mukaan olla omia henkilötietojaan koskeva päätösvalta⁹⁸. Henkilötietojen suojasta säädetään nykyisin Euroopan unionin yleisessä tietosuojasetuksessa⁹⁹ ja asetusta täydentävässä tietosuojalain

(1050/2018)¹⁰⁰. Tietosuojasetuksen 4 artiklan 2 kohdan mukaan henkilötietojen käsittelyä on muun muassa henkilötietojen luovuttaminen, säilyttäminen, poistaminen ja tuhoaminen. Tietosuojasetuksen 6 artiklan 1 kohdan mukaan henkilötietojen käsittely on lainmukaista ainoastaan, jos jokin artiklassa luetelluista edellytyksistä käsittelylle toteutuu. Henkilötietojen käsittely on lainmukaista muun muassa, jos rekisteröity on antanut suostumuksensa henkilötietojen käsittelyyn erityistä tarkoitusta varten (a alakohta) tai jos käsittely on tarpeen rekisterinpitäjän lakisääteisen velvoitteen noudattamiseksi (c alakohta).

Sukusolujen luovuttajasta mahdollisesti tallennetut henkilötiedot saattavat sisältää myös erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvia tietoja, joiden käsittelyn lainmukaisuudesta säädetään erikseen 9 artiklassa. Artiklan 1 kohdan mukaan erityisiä henkilötietoja ovat esimerkiksi etnistä alkuperää ja terveyttä koskevat tiedot sekä henkilön yksiselitteisen tunnistamisen mahdollistavat geneettiset ja biometriset tiedot. 9 artiklan 1 kohdan mukaan tällaisia erityisiä henkilötietoja ei lähtökohtaisesti saa käsitellä lainkaan. 9 artiklan 2 kohdan perusteella näitä tietoja saadaan kuitenkin käsitellä muun muassa silloin, jos rekisteröity on antanut nimenomaisen suostumuksensa kyseisten henkilötietojen käsittelyyn tiettyä tarkoitusta varten (a alakohta). Lisäksi tietosuojalain 6 §:n 1 momentin 2 kohdan mukaan erityisten henkilötietoryhmien käsittely ei ole kiellettyä, jos käsittelystä säädetään laissa tai jos se johtuu välittömästi rekisterinpitäjälle laissa säädetystä velvoitteesta.

Vaikka luovutetuista sukusoluista syntyneellä henkilöllä voi olla perusteltu intressi tietää sukusolujen luovuttajan henkilöllisyys, ovat aikoinaan rekisteriin talletetut tiedot nimenomaan sukusolujen luovuttajan henkilötietoja. Luovutetuista sukusoluista syntynyt henkilö puolestaan on henkilötietojen suojan näkökulmasta katsottuna ulkopuolinen taho, jota luovuttajan henkilötiedot eivät koske. Sukusolujen luovuttajilta ei ole ennen hedelmöityshoitolain säätämistä pyydetty suostumusta henkilötietojen luovuttamiseen. Päinvastoin on luvattu, ettei heidän henkilötietojaan luovuteta eteenpäin. Näin ollen nykyisessä oikeustilassa ei voitane luovuttaa anonymisti luovuttaneiden sukusolujen luovuttajien henkilötietoja hedelmöityshoidosta alkunsa saaneille henkilöille. Tietosuojalainsäädäntö ei kuitenkaan estäne sellaista lainsäädäntöä, jossa asetettaisiin rekisterinpitäjälle velvollisuus luovuttaa tietoja luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneille henkilöille, tai sellaista järjestelmää, jossa luovuttajilta jälkikäteen pyydetäisiin suostumusta tietojen luovuttamiseen.

3.3 Eriarvoinen asema on vastoin yhdenvertaisuussäännöstä

Perusoikeussäännösten on lähtökohtaisesti tarkoitus suojata jokaisen oikeuksia¹⁰¹. Perustuslain 6 §:ssä säädetään yhdenvertaisuudesta ja syrjinnän kiellosta. Säännöksen 1 momentin mukaan

95 Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta. HE 3/2006 vp, s. 19–20. Toki on otettava huomioon, että myöskään ne henkilöt, joiden kohdalla juridinen isyys perustuu ”virheelliseen” isyyssolettamaan, eivät ole lain tarjoamien biologisen isyyden selvittämismahdollisuuksien kannalta täysin yhdenvertaisessa asemassa avioliiton ulkopuolella syntyneiden henkilöiden kanssa.

96 PeVL 59/2002 (n 62), s. 3; Oikeusministeriön kirje no. 135/41/87 OM; Ehdotus hallituksen esitykseksi Eduskunnalle laeiksi ihmisen keinoalkuisesta lisääntymisestä sekä isyyslain muuttamisesta (n 86), s. 31 ja 34; Oikeusministeriön työryhmän ehdotus 14.10.1997 (n 90), s. 18, Luonnos hallituksen esitykseksi ihmisen keinoalkuisesta lisääntymisestä sekä isyyslain muuttamisesta 1993.

97 Lainkirjoittajan opas. Oikeusministeriö. 37/2013, s. 409–410.

98 Neuvonen 2014 (n 22), s. 59.

99 Euroopan parlamentin ja neuvoston asetusta luonnollisten henkilöiden suojelusta henkilötietojen käsittelyssä sekä näiden tietojen vapaasta liikkuvuudesta ja direktiivin 95/46/EY kumoamisesta (yleinen tietosuojasetus). (EU) 2016/679. 27.04.2016.

100 Aiemmin henkilötietojen suojasta säädettiin henkilötietolaissa (523/1999) ja sitä edeltävässä henkilörekisterilaissa (471/1987).

101 HE 309/1993 (n 16), s. 22.

ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä. Vastaavasti säädetään Euroopan unionin perusoikeuskirjan 20 artiklassa. Myös EIS 14 artikla sisältää syrjinnän kiellon, joka asettaa velvollisuuden kohdella samanlaisia tapauksia samalla tavalla. Syrjinnän kieltä sisältää myös KP-sopimuksen 2 artiklan 1 kohtaan, jossa painotetaan jäsenvaltioiden velvollisuutta taata sopimuksen mukaiset oikeudet jokaiselle jäsenvaltion oikeudenkäyttöpiiriin kuuluvalle henkilölle. Yhdenvertaisen kohtelun vaatimus kieltää mielivallan käytön ja edellyttää kohtelevan samanlaisia tapauksia samalla tavalla. Yhdenvertaisuussäännös ei toisaalta edellytä sitä, että kaikkia kansalaisia kohdeltaisiin samalla tavalla, jos asiaan vaikuttavat olosuhteet eivät ole samanlaisia¹⁰².

Vaikka pykälän sanamuoto viittaa erityisesti yhdenvertaiseen lain soveltamiseen¹⁰³, edellytetään yhdenvertaisuutta myös lainsäätäjältä. Lakia säätämällä ei voida ilman yleisesti hyväksyttävää perustetta asettaa tiettyä kansalaista tai kansalaisryhmää toista edullisempaan tai epäedullisempaan asemaan¹⁰⁴. Erottelu on voitava perustella perusoikeusjärjestyksen kannalta hyväksyttävällä tavalla¹⁰⁵. Perustuslakivaliokunnan tulkintakäytännössä on toisaalta korostunut ajatus siitä, että perustuslain yhdenvertaisuussäännös ei voi asettaa lainsäätäjälle tiukkoja rajoja, kun harkitaan kulloinkin yhteiskunnassa vaadittavaa säätelyä¹⁰⁶. Lainsäädäntö voi kohdella ihmisiä eri tavoin, jos erilaisella kohtelulla pyritään edistämään tosiasiallista tasa-arvoa¹⁰⁷. Käytännössä lainsäätäjällä on yhdenvertaisuusvaatimuksesta huolimatta mahdollisuus toteuttaa erityisjärjestelyjä yhteiskunnassa heikossa asemassa olevien eduksi. Sen sijaan ihmisten asettaminen erilaiseen asemaan lainsäädännöllä silloin, kun tilanteiden tosiseikat vastaavat toisiaan eikä erottelulle ole perusoikeusjärjestelmän mukaisia hyväksyttäviä perusteita, olisi yhdenvertaisuusperiaatteen vastaista.¹⁰⁸

102 HE 309/1993 (n 16), s. 42–43.

103 Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin. Yhdenvertaisuus ja syrjinnän kieltö (PL 6 §). Teoksessa Hallberg, Pekka; Karapuu, Heikki; Ojanen, Tuomas; Scheinin, Martin; Tuori, Kaarlo; Viljanen, Veli-Pekka. Perusoikeudet. 2. uudistettu painos. Werner Söderström lakitieto WSLT. Helsinki 2011, luku III, alaluku 2, s. 232.

104 HE 309/1993 (n 16), s. 42.

105 Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laeiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta. PeVL 16/2006 vp – HE 3/2006 vp, s. 2; Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laiksi terveydenhuollon järjestämisestä puolustusvoimissa annetun lain ja eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta. PeVL 1/2006 vp – HE 200/2005 vp, s. 2; Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laeiksi seutuvaltuustokokeilusta ja seutuyhteistyökokeilusta annetun lain muuttamisesta. PeVL 8/2003 vp – HE 41/2003 vp, s. 3; Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laiksi Kainuun hallintokokeilusta. PeVL 65/2002 vp – HE 198/2002 vp, s. 4; Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laiksi lukiolain 18 §:n muuttamisesta. PeVL 58/2001 vp – HE 212/2001 vp, s. 2; HE 309/1993 (n 16) s. 44.

106 HE 309/1993 (n 16), s. 43; Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laiksi terveyskeskusmaksukokeilusta. PeVL 3/1991 vp – HE n:o 103, s. 1; Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laiksi ulosottolain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi. PeVL 12/1990 vp – HE 216/2001 vp, s. 1.

107 HE 309/1993 (n 16), s. 42–43.

108 Ojanen & Scheinin 2011 (n 103), s. 232, muodollisesta ja tosiasiallisesta yhdenvertaisuudesta ks. myös s. 228.

Hedelmöityshoitolaain 38 §:n 2 momentin mukaan ennen lain voimaantuloa luovutettuja sukusoluja voitiin poikkeuksellisesti käyttää kolmen vuoden ajan lain voimaantulosta siinä tarkoituksessa, että aiemmin hedelmöityshoidon tuloksena syntyneelle hoitoa saavan lapselle syntyisi biologinen täyssisarus. Siirtymäsäännös tarkoittaa, ettei kolmen vuoden siirtymäaikana alkunsa saaneilla henkilöillä ole luovuttajan henkilöllisyyttä koskevaa tiedonsaantioikeutta, mikäli hedelmöityshoidossa on poikkeuksellisesti käytetty ennen lain voimaantuloa luovutettuja sukusoluja¹⁰⁹. Perustuslakivaliokunta piti tätä rajattua siirtymäsäännöstä perusteltuna täyssisarusten välisen yhdenvertaisuuden toteutumisen vuoksi, vaikka se toisaalta samalla johti siihen, että kaikkien lain voimaantulon jälkeen alkunsa saaneiden henkilöiden tiedonsaantioikeus ei ole perustuslakivaliokunnan aikaisemman kannanoton vaatimuksen mukaan yhdenvertainen¹¹⁰. Perustuslakivaliokunta ei sen sijaan verrannut keskenään ennen ja jälkeen hedelmöityshoitolaain voimaantuloa luovutetuista sukusoluista syntyneiden henkilöiden asemaa tai lausunut mitään yhdenvertaisuuden toteutumisesta tässä suhteessa.

Hedelmöityshoitolakia koskevassa hallituksen esityksessä todettiin tiedonsaantioikeuden takaamisen olevan tärkeää juuri sen vuoksi, että luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneilla henkilöillä olisi muiden ihmisten tavoin yhdenvertainen mahdollisuus biologisen isyyden selvittämiseen¹¹¹. Hallituksen esityksessä katsottiin siten nimenomaisesti, että yhdenvertaisuusvaatimus edellytti tuolloin biologista alkuperää koskevan tiedonsaantioikeuden takaamista. Kun tiedonsaantioikeus on jo hedelmöityshoidoista annetulla lailla yhdenvertaisuuteen, perustavanlaatuisen oikeuteen ja lapsen etuun vedoten¹¹² taattu lain voimaantulon jälkeen luovutetuista sukusoluista syntyneille henkilöille, on lainsäätäjä jo antanut lapsen identiteetille suuremman painoarvon kuin sukusolujen luovuttajan tai lapsen vanhempien oikeuksille. Hedelmöityshoitolakia säädettäessä lapsen oikeus identiteettiin todettiin niin ehdottomaksi, ettei eri tahojen oikeuksia sovittelevaa kompromissiratkaisua hyväksytty. Myös ennen hedelmöityshoitolaain voimaantuloa luovutetuista sukusoluista syntynyt henkilö voi yhtä lailla hallituksen esityksen perusteluissa kuvatulla tavalla¹¹³ kokea identiteettinsä puutteelliseksi, ihmisarvonsa loukatuksi ja elämänsä rajoittuneeksi tiedon puutteen vuoksi.

Vuoden 2007 hedelmöityshoitolaki asettaa lain voimaantuloa ennen luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneet henkilöt eri asemaan kuin lain voimaantulon jälkeisten sukusolujen luovutusten tuloksena syntyneet. Epäyhdenvertaisessa asemassa anonyymisti luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneet henkilöt ovat myös suhteessa adoptiolapsiin ja luonnollisesta lisääntymisestä syntyneisiin lapsiin, joille adoptiolainsäädäntö ja isyyslainsäädäntö takaavat mahdollisuuden

109 PeVL 25/2006 (n 7), s. 2; ks. siirtymäsäännöksen tulkinnasta myös Salminen, Burrell & Lehtonen 2007 (n 7), s. 385.

110 PeVL 25/2006 (n 7), s. 3.

111 HE 3/2006 (n 95), s. 19–20.

112 Ibid.

113 Ibid.

biologisen vanhemmuuden selvittämiseen. Ainoan poikkeuksen yhdenvertaisuusvertailussa muodostaa pieni ihmisryhmä, jonka osalta isyys on todettu biologista isyyttä vastaamattoman isyysolettaman perusteella tai joiden osalta biologista isyyttä ei tosiasiaassa ole saatu selvitettyä.

Aivan ensisijaisesti anonymisti luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneiden henkilöiden asemaa tulisi kuitenkin verrata hedelmöityshoitolaivan voimaantumisen jälkeen luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneiden henkilöiden tiedonsaantioikeuteen, koska tilanteet muistuttavat eniten toisiaan. Varsinkin näiden tilanteiden osalta voidaan todeta, että olosuhteet ovat samanlaiset eikä näitä ihmisryhmiä koskevalla epäyhdenvertaisella sääntelyllä edistetä myöskään tosiasiallista yhdenvertaisuutta. Edelleen voidaan siis todeta hallituksen esityksen perustelujen mukailleen, että yhdeltä ihmisryhmältä puuttuu yhdenvertainen oikeus identiteettiin ja biologisen alkuperänsä selvittämiseen. Tämä on vastoin perustuslain 6 §:n yhdenvertaisuussäännöstä.

4. LAINSÄÄTÄJÄN VELVOLLISUUDET JA MAHDOLLISUUDET

4.1 Perusoikeuksien välinen punninta ja rajoitusperusteet

Perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan on turvattava perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Oikeuksien kollisiolla tarkoitetaan tilannetta, jossa perusoikeussäännökset puoltavat keskenään ristiriitaisten tavoitteiden toteutumista¹¹⁴. Julkisen vallan velvollisuus turvata jokaisen oikeus yksityiselämän suojaan ja yhdenvertaiseen kohteluun lain edessä johtaa tilanteeseen, jossa luovuttajan oikeus anonymiteettiin ja hedelmöityshoidon tuloksena syntyneen henkilön oikeus identiteettiin ja yhdenvertaisuuteen ovat kollisiossa keskenään.

Perusoikeudet eivät ole sillä tavalla ehdottomia, että niitä ei saisi missään olosuhteissa tai missään laajuudessa rajoittaa. Rajoitusten on kuitenkin oltava mahdollisimman vähäisiä.¹¹⁵ Yhden henkilön perusoikeuden ehdoton toteutuminen ei voi loukata toisen henkilön perusoikeutta. Perusoikeuksien välisellä punninnalla voidaan löytää perusoikeuksien välille sellainen tasapaino, jossa jokainen perusoikeus toteutuu mahdollisimman hyvin.¹¹⁶ EIS 8.2 artiklan mukaan yksityiselämän suojaan saadaan puuttua, jos puuttuminen on lainmukaista ja puuttumiselle on artiklassa lueteltu välttämätön syy demokraattisessa yhteiskunnassa. Tällainen syy on esimerkiksi muiden henkilöiden oikeuksien ja vapauksien turvaaminen. Perusoikeusuudistusta edeltävää hallituksen esitystä koskevassa perustuslakivaliokunnan mietinnössä on listattu perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset, joiden täytyessä perusoikeuksia saadaan

rajoittaa¹¹⁷. Myös taannehtivan luovuttajaa koskevan tiedonsaantioikeuden takaamisen hyväksyttävyyttä on tarkasteltava perusoikeuksien rajoitusedellytysten ja eri perusoikeuksien välisen punninnan näkökulmasta.

Perusoikeuksien rajoittaminen on mahdollista eduskunnan säätämällä, tarkkarajaisella ja täsmällisellä lailla, joka ei ole ristiriidassa Suomea sitovien ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa. Perusoikeuksia voidaan rajoittaa vain hyväksyttävillä ja painavaan yhteiskunnalliseen tarpeeseen perustuvilla syillä. Rajoitusperusteiden hyväksyttävyyttä arvioidaan ihmisoikeuksien ja erityisesti EIS:n määräysten toteutumisen kannalta.¹¹⁸ Tällöin hyväksyttävyyttä voidaan arvioida objektiivisesti, vaikka arvioinnissa tulevat väkisinkin punnittavaksi erilaiset arvot¹¹⁹. Perusoikeuksien rajoitusten tulee myös täyttää suhteellisuuden vaatimus. Perustuslakivaliokunnan mukaan "[r]ajoitusten tulee olla välttämättömiä hyväksyttävän tarkoituksen saavuttamiseksi". Rajoitukset ovat sallittuja vain, jos kyseisen rajoituksen taustalla olevaa tavoitetta ei voida saavuttaa lievemällä perusoikeuteen puuttumisella. Rajoituksen taustalla olevan painavan yhteiskunnallisen intressin suojaamisen on oltava oikeassa suhteessa rajoitettavaan oikeushyvään.¹²⁰

Lisäksi perustuslakivaliokunta on linjannut, että "[t]avallisella lailla ei voida säätää perusoikeuden ytimeen ulottuvaa rajoitusta"¹²¹. Tällä tarkoitetaan sitä, että perusoikeuden rajoittaminen ei ole mahdollista niin, että rajoituksella tehdään kyseinen perusoikeus tyhjäksi tai vaikutuksettomaksi¹²². Lopuksi edellytetään vielä, että "[p]erusoikeuksia rajoitettaessa on huolehdittava riittävästä oikeusturvajärjestelystä"¹²³. Oikeusturvajärjestelyillä tarkoitetaan yleensä muutoksenhakumahdollisuutta. Jos kyseessä ei ole määrämuotoinen päätöksenteko, toteutuu oikeusturvavaatimus sen sijaan sääntelyn tarkkuuden ja asianmukaisuuden myötä.¹²⁴

Perus- ja ihmisoikeutena tunnustettu yksityiselämän suojaan kuuluva oikeus identiteettiin ja alkuperää koskevaan tietoon sekä oikeus yhdenvertaisuuteen voivat olla hyväksyttäviä

114 Saraviita 2005 (n 71), s. 240–241.

115 HE 309/1993 (n 16), s. 29.

116 Viljanen, Veli-Pekka. Perusoikeuksien rajoitusedellytykset. WSOY lakitieto. Helsinki 2001, s. 12.

117 Perustuslakivaliokunnan mietintö n:o 25 hallituksen esityksestä perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta. PeVM 25/1994 – HE 309/1993 vp, s. 5.

118 Ibid.

119 Viljanen 2001 (n 116), s. 126–133.

120 PeVM 25/1994 (n 117), s. 5.

121 Ibid.

122 Viljanen 2001 (n 116), s. 229–233.

123 PeVM 25/1994 (n 117), s. 5.

124 Oikeusministeriö 2013 (n 97), s. 58–59; ks. myös. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laiksi yksityisistä turvallisuuspalveluista sekä eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. PeVL 28/2001 vp – HE 69/2001 vp, s. 5; Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä etsintä- ja pelastuspalvelua merellä koskevan vuoden 1979 kansainvälisen yleissopimuksen muutosten hyväksymisestä ja laiksi sen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta sekä meripelastuslaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. PeVL 24/2001 vp – HE 71/2001 vp, s. 4; Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laiksi rajavartiolaitoksesta. PeVL 17/1998 vp – HE 42/1998 vp, s. 2–3.

perusteita muiden henkilöiden perusoikeuksien rajoittamiseksi. Näiden oikeuksien takaamiselle on painavat perusteet, koska tiedonsaantioikeuden puuttuminen voi olla haitallista ihmisen psyykkiselle kehitykselle. Koska luovutetuista sukusoluista syntyneiden henkilöiden oikeutta identiteettiin, alkuperäänsä koskevaan tietoon ja yhdenvertaisuuteen ei voida toteuttaa puuttumatta lainkaan luovuttajien yksityiselämän suojaan, on luovuttajien yksityiselämän suojan rajoittaminen perusteltua näiden tavoitteiden toteuttamiseksi. Suhteellisuusvaatimuksen täyttääkseen tiedonsaantioikeus tulisi toteuttaa niin, että samalla taataan mahdollisimman laajasti luovuttajien oikeus yksityiselämän suojaan. Pelkkä tiedonsaantioikeuden takaaminen itsessään ei tee luovuttajien oikeutta yksityiselämän suojaan tyhjäksi. Tiedonsaantioikeuden laajuudesta ja toteutustavasta tulisi säätää laissa tarkkarajaisesti. Lailla tulisi muun muassa suojata osapuolia juridisten veloitteiden syntymiseltä toista osapuolta kohtaan. Oikeusturvasta taannehtivan lainsäädännön yhteydessä voitaisiin huolehtia pitkällä voimaantuloajalla ja osapuolille tarjottavalla tuella¹²⁵.

4.2 Taannehtiva lainsäädäntö on poikkeuksellista mutta joissakin tilanteissa hyväksyttävää

Taannehtivalla eli retroaktiivisella lailla tarkoitetaan

” - - lakia, jossa arvioidaan uudelleen oikeudellisesti jo vanhemmassa säädöksessä säädettyjä asianhaaroja, tosiseikkoja tai olosuhteita. - - Taannehtiva laki liittyy uusia oikeusseuraamuksia konkreettisiin asianhaaroihin, tosiseikkoihin tai oikeussuhteisiin, joihin aikaisempi laki on liittänyt toisenlaisia oikeusseuraamuksia.”¹²⁶

Taannehtivaa sääntelyä on myös uusien oikeusseuraamusten liittäminen sellaisiin jo tapahtuneisiin asioihin, joita ei ole aiemmin ollenkaan säädelty lailla¹²⁷. Rikosoikeudellisen lainsäädännön taannehtivuus on kielletty perustuslain 8 §:ssä. Muuta taannehtivaa lainsäädäntöä perustuslaki ei suoraan sanamuotonsa perusteella kiellä¹²⁸, mutta taannehtivan lainsäädännön katsotaan yleensä joka tapauksessa olevan ongelmallista oikeutettujen odotusten ja luottamuksensuojan kannalta¹²⁹. Taannehtivia säännöksiä muutoin kuin rikosoikeuden alalla voidaan antaa, mutta niiden säätäminen saattaa edellyttää perustuslainsäätämisyjärjestyksen käyttämistä¹³⁰.

125 Allan 2017 (n 9), s. 220.

126 Tieteen termipankki: Oikeustiede: taannehtiva lainsäädäntö. Saraviita, Ilkka. Saatavilla osoitteessa https://tieteentermipankki.fi/wiki/Oikeustiede:taannehtiva_lainsaadant_o. Vierailtu 29.10.2019.

127 Allan 2017 (n 9), s. 223.

128 Oikeusministeriö 2013 (n 97), s. 406; Tieteen termipankki: Oikeustiede: taannehtiva lainsäädäntö (n 126).

129 Tieteen termipankki: Oikeustiede: taannehtiva lainsäädäntö (n 126).

130 Oikeusministeriö 2013 (n 97), s. 406.

Tiedonsaantioikeuden takaaminen ennen hedelmöityshoitolaian voimaantuloa luovutetuista sukusoluista syntyneille henkilöille liittäisi uusia oikeusvaikutuksia jo tapahtuneisiin sukusolujen luovutuksiin ja olisi siten vastoin ennakoitavuuden ja oikeusvarmuuden periaatteita. Sukusolujen luovuttajilla sekä hedelmöityshoitoihin hakeutuneilla pareilla ja yksin lasta halunneilla naisilla on silloisen oikeustilan perusteella syy luottaa siihen, että osapuolten henkilöllisyys pysyy salassa. Erityisesti luovuttajien näkökulmasta taannehtivaa tiedonsaantioikeuden takaamista on pidetty epäoikeudenmukaisena¹³¹. Hedelmöityshoitolaian säätämisen yhteydessä julkisessa keskustelussa oli havaittavissa pelko anonymiteetin takautuvasta menettämisestä. Erityisesti hedelmöityshoitoja tarjoava lääkärinkunta kertoi sukusolujen luovuttajien vastustavan anonymiteetistä luopumista.¹³²

On kuitenkin otettava huomioon, että anonymiteetti on ollut käytännössä välttämätön osa sukusolujen luovuttajana toimimista, sillä hedelmöityshoitoja tehtiin vain anonymisti luovutetuilla sukusoluilla¹³³. Anonymiteetistä voi olla luovuttajien keskuudessa monenlaisia mielipiteitä, eivätkä kaikki luovuttajat välttämättä ole itse toivoneet pysyä anonymisti¹³⁴. Aiemmin anonymiteettiä kannattaneen luovuttajan mielipide asiasta on myös saattanut muuttua ajan myötä¹³⁵. Osaltaan sukusolujen luovuttajien positiivisesta suhtautumisesta tiedonsaantioikeuteen kertoo se, että hedelmöityshoitolaian ja tiedonsaantioikeuden voimaantulon jälkeen osa luovuttajista on ilmaissut olevansa huolestunut mahdollisuudesta, että tiedonsaantioikeus ei toteutuisikaan, jos he kuolisivat ennen aikaisesti¹³⁶.

Vuonna 1975 säädetty, nyt jo kumottu, laki isyyslain voimaantuloa (701/1975) ja nykyisin voimassa oleva isyyslaki sisältävät taannehtivaa sääntelyä. Isyyslain voimaantuloa annetun lain 4 §:n mukaan lakia sovellettiin myös silloin, kun lapsi oli syntynyt ennen lain voimaantuloa. Lain 7 §:n 2 momentin mukaan ennen lain voimaantuloa syntyneen lapsen oli kuitenkin nostettava isyyskanne viiden vuoden kuluessa isyyslain voimaantulosta. Niin EIT¹³⁷ kuin korkein oikeuskin¹³⁸

131 Pennings, Guido. How to kill gamete donation: retrospective legislation and donor anonymity. Human Reproduction. Vol. 27. No 10. 2012. s. 2881–2885; Sharman 1979 (n 41), s. 340.

132 Soini 2006 (n 46), s. 43–47; ks. myös Helin 2016 (n 73), s. 15–16.

133 Laintarkastajan lausunto no. 4/1991 (n 6), s. 2.

134 Inquiry into Access by Donor-Conceived People to Information about Donors. Law Reform Committee. Parliament of Victoria. 2012, s. 68–71; Daniels, K; Blyth, E; Crawshaw, M; Curson, R. Short Communication: Previous semen donors and their views regarding the sharing of information with offspring. Human Reproduction. Vol. 20. No. 6. 2005, s. 1670–1675, s. 1672; ks. myös Allan 2017 (n 9), s. 48–49 ja 68–72.

135 Victorian Law Reform Committee 2012 (n 134), s. 70; Daniels ym. 2005 (n 134), s. 1672.

136 Burrell & Pennanen 2010 (n 43), s. 442. On mahdollista, että osa tällaisen huolen ilmaiseista luovuttajista olisi luovuttanut sukusolujaan myös ennen lain voimaantuloa. He saattaisivat siten suhtautua positiivisesti myös taannehtivaan tiedonsaantioikeuteen.

137 *Grönmark v. Suomi*, no. 17038/04, 6.6.2010, kohta 59–60; *Backlund v. Suomi*, no. 36498/05, 6.7.2010, kohta 56–57; *Laakso v. Suomi*, no. 7361/05, 15.1.2013; *Röman v. Suomi*, no. 13072/05, 29.1.2013.

138 KKO 2012:11, kohta 35; KKO 2014:13, kohta 32.

on ratkaisukäytännössään pitänyt kanneoikeuden ajallista rajoitusta yksityiselämän suojan vastaisena. Kanneoikeuden ajallinen rajoitus saattoi osapuolten väliset oikeudet epätasapainoon antamalla isän oikeudelle yksityiselämän suojaan suuremman painoarvon kuin lapsen vastaavalle oikeudelle. Nykyisin voimassa olevan isyyslain 62 §:n mukaan lakia sovelletaan myös silloin, kun lapsi on syntynyt ennen lain voimaantuloa. Isyyskanteen nostamista koskevaa lain 29 §:n 1 momenttia sovelletaan siten taannehtivasti ilman kanneoikeuden ajallisia rajoituksia. Uudella isyyslailla haluttiin nimenomaan saattaa ennen vanhan isyyslain voimaantuloa syntyneet lapset yhdenvertaiseen asemaan myöhemmin syntyneiden lasten kanssa¹³⁹.

Myös adoptiolakia sovelletaan lain 99 §:n 3 momentin mukaan adoptiolapsen hakemuksesta ja tuomioistuimen vahvistuksella taannehtivasti ennen vuotta 1980 tapahtuneisiin adoptioihin. Adoptiolain 93 §:n mukaista adoptiolapsen oikeutta saada tieto biologisten vanhempiensa henkilöllisyydestä sovelletaan siten taannehtivasti, vaikka säännös lisättiin adoptiolainsäädäntöön vasta vuonna 1996¹⁴⁰.

Isyyslain ja adoptiolain taannehtivuus osoittaa, että taannehtiva lainsäädäntö on Suomessa katsottu hyväksyttäväksi perheoikeuden alalla tilanteissa, joissa lapsen oikeutta yksityiselämän suojaan ja yhdenvertaisuuteen on haluttu suojata. Tällaisissa tilanteissa taannehtivuutta ei ole estänyt se, että sääntely on mahdollisesti vastoin toisten osapuolten oikeutettuja odotuksia. EIT on niin ikään lausunut biologisen isyyden vahvistamista koskevassa *Jaggi*-tapauksessa, että pelkästään oikeusvarmuuden säilyttämiseen vetoamalla ei voitu riistää valittajan oikeutta saada varmuus biologisesta isästään¹⁴¹.

Taannehtiva lainsäädäntö on poikkeuksellinen ilmiö, mutta se näyttäisi olevan hyväksyttävää tietyn ihmisryhmän painavien oikeuksien sitä vaatiessa. Taannehtivan lainsäädännön oikeuttamiseksi olisi osoitettava, että epäoikeudenmukaisuuden korjaamiselle tulisi antaa suurempi painoarvo kuin niille oikeuksille, joita lain säätäminen rajoittaisi¹⁴². Taannehtivuuden hyväksyttävyyttä tulisi loppujen lopuksi arvioida perusoikeuksien rajoitusperusteiden, erityisesti eri osapuolten oikeuksien välillä vallitsevan tasapainon, näkökulmasta. Tasapainoa ei saavuteta

139 HE 91/2014 (n 75), s. 69. Myös korkein oikeus katsoi tapauksessa KKO:2012:11, että kanneoikeuden ajallinen rajoitus asetti ennen ja jälkeen vuoden 1975 isyyslain voimaantuloa syntyneet henkilöt epäyhdenvertaiseen asemaan (kohta 32).

140 Nykyistä adoptiolain 93 §:ää edeltävä 49 a § säädettiin lisättäväksi lapseksiottamisesta annettuun lakiin (153/1985) vuonna 1996. Ks. laki lapseksiottamisesta annetun lain muuttamisesta (175/1996) ja hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lapseksiottamisesta annetun lain muuttamisesta. HE 214/1995 vp. sekä säännösten vastaavuudesta myös Hallituksen esitys Eduskunnalle adoptiota koskevan lainsäädännön uudistamiseksi sekä lasten adoptiota koskevan eurooppalaisen yleissopimuksen hyväksymiseksi ja laiksi sen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta. HE 47/2011 vp, s. 81.

141 *Jaggi v. Sveitsi 2006* (n 48), kohta 43.

142 Ks. vastaavasti Allan 2017 (n 9), s. 87–88; Allan 2016 (n 44), s. 46.

antamalla luovuttajan yksityiselämän suojalle niin ehdoton painoarvo, ettei luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneelle henkilölle taattaisi oikeutta minkäänlaisiin tietoihin¹⁴³. Luovuttajien oikeutta yksityisyyteen on toki kunnioitettava, mutta se ei voi tapahtua luovutetuista sukusoluista syntyneiden henkilöiden hyvinvoinnin kustannuksella¹⁴⁴.

5. ERILAISIA TAPOJA TOTEUTTAA TIEDONSAANTIOIKEUS

5.1 Oikeus sellaiseen tietoon, joka ei paljasta luovuttajan henkilöllisyyttä

Yksi tapa saattaa osapuolten oikeudet tasapainoisempaan tilaan olisi taata ennen hedelmöityshoitolaian voimaantuloa tehtyjen sukusolujen luovutusten tuloksena syntyneille henkilöille enemmän sellaista tietoa, joka ei kuitenkaan paljastaisi luovuttajan henkilöllisyyttä. Tiedot voisivat koskea esimerkiksi luovuttajan fyysisiä piirteitä, ikää, koulutusta, ammattia, kiinnostuksen kohteita, veriryhmää ja päivitettyä lääketieteellistä historiaa¹⁴⁵. Tällöin luovuttajan yksityiselämää ei loukattaisi, koska hänen henkilöllisyytensä pysyisi edelleen salassa¹⁴⁶. Tällainen malli ei ehkä kuitenkaan olisi riittävä luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneiden henkilöiden identiteetin muodostuksen kannalta. Ratkaisu antaisi edelleen suuremman painoarvon luovuttajan yksityiselämän suojalle. Ennen hedelmöityshoitolaian voimaantuloa tapahtuneiden luovutusten avulla syntyneet henkilöt olisivat myös edelleen huomattavasti heikommassa asemassa kuin lain voimaantulon jälkeen tapahtuneiden luovutusten avulla syntyneet henkilöt.

5.2 Alankomaat – luovuttajan suostumus tiedon luovuttamiseen

Alankomaissa vuonna 2004 voimaan tulleen hedelmöityshoitoja koskevan lain¹⁴⁷ mukaan myös ennen lain voimaantuloa syntyneillä henkilöillä on oikeus tietää luovuttajan henkilöllisyys, mikäli luovuttaja antaa tähän suostumuksensa. Hedelmöityshoitoa antavien klinikoiden oli ennen lain voimaantuloa otettava yhteyttä kaikkiin luovuttajiin ja pyydettävä heidän alustavaa suostumustaan tietojen antamiseen¹⁴⁸. Jos luovuttaja on tässä vaiheessa antanut suostumuksensa tietojen antamiseen, hänelle voidaan välittää mahdollinen luovutetuista sukusoluista syntyneen henkilön esittämä pyyntö tietojen saamiseksi. Tällöin luovuttaja voi vielä vastata pyyntöön myöntävästi tai kieltävästi. Mikäli ennen lain voimaantuloa sukusolujaan

143 Allan 2017 (n 9), s. 217.

144 Dennison 2007 (n 12), s. 27.

145 Allan 2017 (n 9), s. 108.

146 Allan 2017 (n 9), s. 234.

147 Wet donorgegevens kunstmatige bevruchting, 2002.

148 Allan 2017 (n 9), s. 108–109.

luovuttanut henkilö puolestaan ei ennen lain voimaantuloa ole antanut alustavaa suostumustaan tietojen antamiseen, hänelle ei välitetä mahdollisia yksilöityjä pyyntöjä tietojen saamiseksi.

Koska tällaisessa järjestelyssä luovuttajaa koskevien tietojen luovuttaminen perustuisi luovuttajan suostumukseen, olisi tietojen luovuttaminen tietosuojalainsäädännön mukaista eikä se loukkaisi luovuttajan yksityiselämän tai oikeusjärjestyksen perusteella oikeutettujen odotusten suojaa¹⁴⁹. Ratkaisu ei kuitenkaan toisi todellista tasapainoa eri tahojen oikeuksien välille, kun luovuttajalla on viime kädessä ehdoton oikeus kieltäytyä tietojen antamisesta, jolloin osa luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneista henkilöistä jäisi edelleen vaille tietoa¹⁵⁰. Tämä olisi ongelmallista myös yhdenvertaisuuden näkökulmasta.

5.3 Sveitsi – perustellun syyn vaatimus

Myös Sveitsissä vuonna 1998 säädetty hedelmöityshoitoja koskeva laki¹⁵¹ toi ennen lain voimaantuloa tehtyjen sukusolujen luovutusten tuloksena syntyneille henkilöille taannehtivasti oikeuden saada tieto luovuttajan henkilöllisyydestä¹⁵². Sveitsin lain mukaan niin ennen lain voimaantuloa kuin sen jälkeenkin luovutetuista sukusoluista syntyneen henkilön on osoitettava perusteltu syy luovuttajaa koskevien tietojen saamiseksi¹⁵³. Lain taannehtivalla sääntelyllä ei tosin ollut suurta käytännön merkitystä, koska hedelmöityshoitoja koskevat asiakirjat oli suurimmaksi osaksi ehditty hävittää, kun laki tuli voimaan¹⁵⁴.

Myös *Dennison* on kannattanut lainsäädäntömallia, jossa jo syntyneillä henkilöillä tulisi olla mahdollisuus saada luovuttajaa koskevia tietoja perustellusta syytä. Vaatimuksen täyttäisi esimerkiksi riittävän voimakas lääketieteellinen tai psykologinen tarve tiedonsaantiin.¹⁵⁵ Käytännössä tällainen sääntely saattaisi helposti johtaa epäyhdenvertaiseen kohteluun, jos toisilla katsottaisiin olevan perusteltu syy tiedon saantiin ja toisilla ei. Tulkintaongelmia saattaisi lisäksi aiheuttaa se, mikä lasketaan perustelluksi syyksi.

5.4 Victoria, Australia – yhteydenottoa koskeva veto-oikeus

Victorian osavaltiossa Australiassa oli jo vuodesta 2008 asti voimassa taannehtivaa tiedonsaantioikeutta koskeva järjestelmä, jossa yhdistettiin edellä kuvattuja tapoja säännellä tilannetta. Vuosina 1988–1998 luovutetuista sukusoluista syntyneillä henkilöillä ja tuona aikana sukusolujaan luovuttaneilla oli oikeus saada toisesta osapuolesta sellaisia tietoja, jotka eivät paljastaneet tämän henkilöllisyyttä¹⁵⁶. Myös henkilöllisyyden paljastaminen oli mahdollista

toisen osapuolen suostumuksella¹⁵⁷. Vuoden 1998 jälkeen tapahtuneiden luovutusten osalta molemmilla osapuolilla oli sen sijaan suostumuksetakin oikeus saada toisesta osapuolesta tämän henkilöllisyyden paljastavaa tietoa rekisteristä¹⁵⁸.

Vuonna 2017 voimaan tullut uusi hedelmöityshoitoja koskeva laki toi kaikille luovutetuista sukusoluista jo syntyneille henkilöille oikeuden saada tietoonsa sukusolujen luovuttajan henkilöllisyys ilman tämän suostumusta¹⁵⁹. Vastaavasti myös luovuttajilla on kyseisen lain perusteella oikeus saada tietää sukusoluista alkunsa saaneen lapsen henkilöllisyys¹⁶⁰. Molemmilla osapuolilla on lain mukaan oikeus kieltää toisen henkilön yhteydenotto kokonaan tai määritellä, millä tavalla yhteydenotto tulisi tehdä¹⁶¹.

Lainsäädäntöä edeltäneissä tutkimuksissa¹⁶² ja lainvalmistelussa kuultiin asiantuntijoita, luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneita henkilöitä ja heidän vanhempiaan sekä sukusolujen luovuttajia. Vaikka osa selvitykseen osallistuneista luovuttajista vastusti taannehtivan tiedonsaantioikeuden laajentamista, oli osa heistä kuitenkin myönteisiä tai ainakin ymmärtäväisiä luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneiden henkilöiden oikeuksia kohtaan.¹⁶³ Lainvalmistelukomitea piti luovuttajille mahdollisesti aiheutuvan haitan riskiä pienempänä kuin luovutetuista sukusoluista syntyneille henkilöille jo aiheutunutta laajamittaista kärsimystä. Tätä perusteltiin erityisesti sillä, että luovutetuista sukusoluista syntyneille henkilöille tiedottomuudesta aiheutuva haitta johtuu täysin muiden henkilöiden päätöksistä, kun taas luovuttajille tiedon luovuttamisesta mahdollisesti aiheutuva haitta johtuu sellaisesta päätöksestä, jonka he ovat itse täysivaltaisina aikuisina tehneet. Selvityksistä muodostuva kokonaisuus puolsi tiedonsaantioikeuden takaamista kaikille luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneille henkilöille.¹⁶⁴

Yhteydenottoa koskeva veto-oikeus katsottiin sopivaksi keinoksi suojella luovuttajia ei-toivotuilta yhteydenotoilta, koska tiedonsaantioikeus ei siten aiheuttaisi perusteetonta puuttumista luovuttajan elämään¹⁶⁵. Lainvalmistelukomitean selvityksen mukaan pelkkä luovuttajan nimen tietäminen auttaisi luovutuksen avulla syntyneitä henkilöä muodostamaan käsityksen identiteetistään, vaikka hän ei voisikaan muodostaa ihmissuhdetta luovuttajan kanssa¹⁶⁶.

149 Vastaavasti Allan 2017 (n 9), s. 235.

150 Allan 2017 (n 9), s. 109 ja 235.

151 Federal Act on Medically Assisted Reproduction, 1998.

152 Federal Act on Medically Assisted Reproduction, 1998, art. 27 and 41.

153 Ibid.

154 Allan 2017 (n 9), s. 106.

155 Dennison 2007 (n 12), s. 25–26.

156 Assisted Reproductive Treatment Act 2008. (Vic.) (Austl.), section 57.

157 Assisted Reproductive Treatment Act 2008 (n 156), section 59.

158 Infertility Treatment Act 1995 (Vic.) (Austl.), sections 76 and 79, replaced; Assisted Reproductive Treatment Act 2008 (n 156), sections 56 and 59.

159 Assisted Reproductive Treatment Amendment Act 2015 (Vic.) (Austl.), section 59.

160 Assisted Reproductive Treatment Amendment Act 2015 (n 159), section 56.

161 Assisted Reproductive Treatment Amendment Act 2015 (n 159), sections 63C, 63I and 63J.

162 Allan, Sonia. Donor Conception, Secrecy and the Search for Information. *Journal of Law and Medicine*. Vol. 19. No. 4. 2012, s. 631–650.

163 Victorian Law Reform Committee 2012 (n 134), s. 37–41 ja 68–71.

164 Victorian Law Reform Committee 2012 (n 134), s. 73–76.

165 Victorian Law Reform Committee 2012 (n 134), s. xviii ja 79–80.

166 Victorian Law Reform Committee 2012 (n 134), s. 53.

Selvitykseen osallistuneista luovutetuista sukusoluista syntyneistä henkilöistä kukaan ei myöskään olisi halunnut muodostaa luovuttajan kanssa läheisempää ihmissuhdetta, ellei luovuttajakin tätä toivoisi.¹⁶⁷

Victorian osavaltiossa omaksuttu lainsäädäntömalli ei ole kummankaan osapuolen kannalta epäoikeudenmukainen, koska molemmat osapuolet saattavat joutua tekemään kompromissin. Luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneella henkilöllä on oikeus tietää luovuttajan henkilöllisyys, vaikka luovuttaja ei tätä toivoisi. Toisaalta luovutuksen avulla syntyneen henkilön on luovuttajan niin toivoessa tyydyttävä siihen, ettei hän voi olla luovuttajaan yhteydessä tai muodostaa tämän kanssa sellaista suhdetta, jota hän ehkä olisi toivonut.¹⁶⁸ Lainsäädäntömallilla onnistutaan saavuttamaan tasapaino eri perusoikeuksien välille.

Vastaavanlaisen sääntelymallin omaksuminen Suomessa täyttäisi siten edellä tässä luvussa käsitellyistä vaihtoehdoista parhaiten perusoikeusrajoitusten suhteellisuuden vaatimuksen. Tällainen lainsäädäntö merkitsisi tuki jonkinasteista puuttumista anonymisti sukusolujaan luovuttaneiden henkilöiden yksityiselämän suojaan. Luovutetuista sukusoluista alkunsa saaneiden henkilöiden mahdollisuus pelkän luovuttajan henkilöllisyyden tietämiseen ilman tämän suostumusta ei kuitenkaan loukannut luovuttajien yksityiselämän suojan ydinaluetta, varsinkaan jos luovutetuista sukusoluista syntyneellä henkilöllä ei olisi mahdollisuutta vaivata luovuttajaa tämän tahtomatta.

6. JOHTOPÄÄTÖKSET

Alkuperää koskevalla tiedolla on suuri merkitys ihmisen psyykkisen hyvinvoinnin ja fyysisen terveyden kannalta, ja oikeus identiteettiin on osa yksityiselämän suojaa. Sukusolujen luovuttajaa koskevan tiedon puuttumisella on huolestuttavan haitallisia vaikutuksia osaan anonymien luovutusten avulla syntyneistä henkilöistä.

Eri tahojen oikeudet on saatettava todelliseen tasapainoon. Nykytilanne ei sitä tee, vaan antaa luovuttajien yksityiselämän ja oikeutettujen odotusten suojalle ehdottoman etusijan. Luovutetuista sukusoluista syntyneiden henkilöiden oikeus tietää alkuperästään vaikuttaisi olevan sellainen perus- ja ihmisoikeusjärjestelmän kannalta hyväksytty ja painava peruste, jolla luovuttajien yksityiselämän ja oikeutettujen odotusten suojaa voitaisiin rajoittaa. Nykyistä tasapainoisempaan tilanteeseen päästäisiin takaamalla kaikille luovutetuista sukusoluista syntyneille henkilöille oikeus luovuttajan henkilöllisyyttä koskevaan tietoon niin, että luovuttaja voisi halutessaan määritellä, saako häneen ottaa yhteyttä ja millä tavalla. Tiedonsaantioikeuden

167 Victorian Law Reform Committee 2012 (n 134), s. 39.

168 Allan 2017 (n 9), s. 220.

takaavalla lailla tulisi olemaan valtava merkitys yhden, ehkä toisinaan unohdetun, ihmisryhmän oikeuksille. Taa-nehtivalle tiedonsaantioikeudelle on oikeusjärjestyksemme puitteissa toteutusmahdollisuudet, jotka asettanevat lainsäätäjälle velvollisuuden puuttua tilanteeseen.

Artikkeli herättää jatkokysymyksen siitä, miten sukusolujen luovuttajia koskevia tietoja on talletettu ja säilytetty rekistereissä. Ennen hedelmöityshoitola-in voimaantuloa suoritetuista hedelmöityshoidoista alkaa olla kaikissa tapauksissa kulunut vähintään 13 vuotta ja monissa tapauksissa paljon kauemmin. Asia vaatii laajaa selvitystä siitä, miten ja minkälaista tietoa hedelmöityshoitoa tarjonneet klinikat ovat säilyttäneet. Rekistereiden tuhoutumisen mahdollisuus¹⁶⁹ tekee asiasta kiireellisen.

169 Soini on arvioinut, että osa hedelmöityshoitoja tarjoavista klinikoista olisi jo hedelmöityshoitola-in valmisteluaikoina tuhonnut kaikki luovuttajan henkilöllisyyden paljastavia tietoja sisältävät rekisterit pelätessään anonymiteetin taannehtivaa purkamista. Soini 2006 (n 46), s. 43.